

TÜRKLER

7

TÜRKLER

YAYIN KURULU BAŞKANI

PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANI - TÜRKİYE

YAYIN DANIŞMANI

PROF. DR. HALİL İNALCIK

TÜRKİYE / A.B.D

YAYIN KURULU

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALUK AKALIN
TÜRK DİL KURUMU BAŞKANI - TÜRKİYE

PROF. DR. ERCÜMENT KURAN
TÜRKİYE

PROF. DR. SÜLEYMAN ALİYARLI
AZERBAYCAN

PROF. DR. SERİF MARDİN
TÜRKİYE / A.B.D

PROF. DR. MUHAMMED AYDOĞDUYEV
TÜRKMENİSTAN

PROF. DR. ERDOĞAN MERÇİL
TÜRKİYE

PROF. DR. TUNCER BAYKARA
TÜRKİYE

PROF. DR. RHOADS MURPHEY
İNGİLTERE

PROF. DR. ALİ BİRİNCİ
TÜRKİYE

PROF. DR. YUZO NAGATA
JAPONYA

PROF. DR. TİNÇTİKBEK ÇOROTEGİN
KİRGİZİSTAN

PROF. DR. AHMET YAŞAR OCAK
TÜRKİYE

PROF. DR. GEZA DAVID
MACARİSTAN

PROF. DR. İLBER ORTAYLI
TÜRKİYE

PROF. DR. FERİDUN EMECEN
TÜRKİYE

PROF. DR. VICTOR OSTAPCHUK
KANADA

PROF. DR. PETER B. GOLDEN
A.B.D.

PROF. DR. SEMA BARUTÇU ÖZÖNDER
TÜRKİYE

PROF. DR. MUSTAFA İSEN
TÜRKİYE

PROF. DR. ULI SCHAMILOGLU
A.B.D.

PROF. DR. NORMAN ITZKOWITZ
A.B.D.

PROF. DR. STANFORD SHAW
A.B.D.

PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU
IRCİCA BAŞKANI - TÜRKİYE

PROF. DR. GENG SHIMIN
ÇİN

PROF. DR. MUSTAFA KAFALI
TÜRKİYE

PROF. DR. DENIS SINOR
A.B.D.

PROF. DR. KEMAL KARPAT
A.B.D.

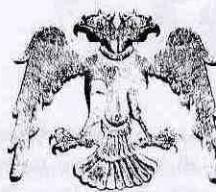
PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
TÜRKİYE

PROF. DR. BEG ALİ KASIMOV
ÖZBEKİSTAN

PROF. DR. İMMİTRİ VASİLIEV
RUSYA

PROF. DR. MANAS KOZIBAYEV
KAZAKİSTAN

PROF. DR. BAHAEİDDİN YEDİYILDİZ
TÜRKİYE

TÜRK SANATINDA KALE MİMARİSİ

YRD. DOÇ. DR. ALİ BORAN

YÜZUNCU YIL ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

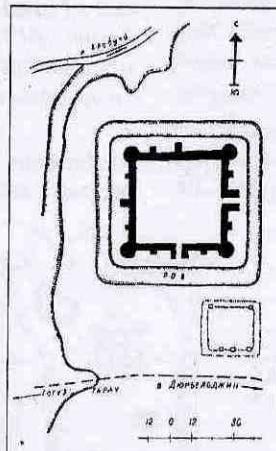
*T*arihin erken dönemlerinden itibaren kale mimarı, askerlik ve teknik ile savaş usullerinin ilerlemesine paralel olarak gelişme göstermiştir. Eski çağlarından günümüze kadar Türk sanatı, kendine özgün özelliğini korumuş ve dünya sanatı içinde de daima önemli bir yere sahip olmuştur. Öz Türkçede kila - kütle ve kalav - kârgir anımlarında kullanılan kale, Azericede "gala", Başkurtça "niğümma", Kazakçada "korğan", Kırgızcada "çep" şeklinde söylemektedir.¹ Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce kale yerine "balık" kelimesini de kullanmışlardır. İslamiyet'i kabulden sonra balık yerine kale sözcüğü yaygınlaşmıştır.² Karahanlı Türkleri ile Oğuz Türkleri ise "Balık" kelimesi yerine "Kent" sözünü kullanmışlardır. Kaşgarlı Mahmud, balık sözünün bu mânâsını bilmekte ve onu İslamiyet'ten önce Türkler tarafından şehir ve kale anlamında kullanıldığı söylemektedir.³ Kale kelimesinin kökü olan ve Arapça "ka-le'a" fiilinden gelen "kal" mastarı, "bir şeyi kökünden sökmek" manasına gelmektedir. "Kulâ'a" ve "Kullâ'a" kelimeleri "tepe gibi yüksek olan şey" anlamını taşımaktadır.

Tarih boyunca kaleler, genellikle şehrlerin etrafı, yol kavşağı, önemli yere giden ana yol, geçit yeri, dağlar arasındaki boğaz, denize uzanan burun, kıyıdan az uzaktaki adalar, köprü başları, denizlerin boğazları gibi stratejik yerlerde, arazinin tabii özelliklerinden de yararlanılarak inşa edilmiştir. Kaleler yapılmırken kolay ve az sayıda bir kuvvetle savunulabilmesi, gerektiğinde içerdekilerin dışarı çıkmaması için bir bölümün olması, uzun süre kuşmalara dayanılabilmesi, kalenin birkaç yönünün tabii şekilde korunması gibi unsurlar göz önünde tutularak inşa edilmişlerdir. Kaleler çoğunlukla sürekli kalın bir duvar (*sur, beden*) ve duvar boyunca dizilen aralıklı burçlardan oluşmaktadır. Duvarlar genellikle taş, kimi zaman da tuğadan yapılır ve Horasan harcıyla örtülür. Burçlar birbirini görebilecek ve korunabilecek biçimde konumlanırlar. Kale

duvarlarının üstü, savunanların her yere yetişebilmelerini sağlamak amacıyla düz yapılır ve bu düzlige "seğirdim yeri" denir. Duvar üzerinde "barbata" denen mazgallı bir korkuluk yer almaktadır. Kayalık tepelerdekiler hâriç, genellikle duvarların alt kısımlarında içi su dolu savunma hendeği bulunur. Kalenin girişini korumak ve hendeke üzerinden geçisi sağlamak için iner-kalkar ahşap bir köprü yapılır.

Kale duvarlarının hemen önündeki toprak banda "tahtel-kal'a (tahtakale)" denir. Bazı kale duvarlarının üst bölümlerinde "senkendaz" veya "külibendaz" denen ve alt bölümlerindeki deliklerden taş, kaynar su vb. atılarak duvar diplerinin korunduğu ahşap ya da taş çıkışlar yapılmıştır. Kale mimarisinin en önemli bölümü, kule veya burçlardır. Kulelerden birisi diğerlerinden yüksek ve sağlam tutulur. Bu kuleye balâhisar veya baş kule denilmiştir. Yiyecek ambarı, sarnıçlar ve koğuşlar kalelerde bulunması gereken bölümlerdir.⁴

Kaleler, genellikle iç kale, dış kale, şehristan ve ahmedek gibi bölümlerden oluşmaktadır. Ahmedek ve dış kale, bazı kalelerde bulunmamaktadır. Bunun yerine kale, sadece iç kale bölümünden ibaret olabilmektedir. İç kale; surlarla çevrili bir kentin en yüksek yerinde hükümdarın, beyin ya da komutanın oturmasına ayrılmış, en son savunma yeri olan kale bölümününe denir. Surlarla çevrili iç kalede, yönetici sarayı, beylerin konutları, darphâne, tutuk evi ve ibadethâne (câmi-kilise) gibi yapılar yer almaktadır. Kentin asıl bölümünü oluşturan şehristan (şehir), ticaret ve konut alanlarını, dînî ve diğer kamu yapılarını içine alan bölümde denmektedir. Kentin asıl bölümünü oluşturan şehrîn etrafını çeviren sura da dış kale adı verilmektedir. Bir surla çevrili Türk kentlerinin şehristan bölümünde; mahalleler, çikmaz sokaklar, saray, kamu yapıları, meydan, ulu câmi, vakif kurumları ve pazar yerleri gibi bölümler genellikle yer almaktadır. Kalelerin tamiri yakın zamana

Çizim I: Şirdak Bek Kalesi (M. Cezar'dan)

- ge, Türk Mimarısında Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Ankara, 1997, s. 46.; Halil Edhem, Kayseriye Şehri, (Haz: Kemal Göde), Ankara, 1982, s. 121.; Mustafa Denktaş, Kayseri'deki Tarihi., s. 28.
- 27 Yılmaz Önge, Türk Su Mimarısında., s. 11.; Semavi Eyice, Çeşme, s. 279.
- 28 Yılmaz Önge, Türk Mimarısında., s. 54.; Semavi Eyice, Çeşme, s. 279.
- 29 Yılmaz Önge, Türk Mimarısında., s. 12.
- 30 Yılmaz Önge, Türk Mimarısında., s. 50-52.
- 31 Yılmaz Önge, Türk Mimarısında., s. 58.
- 32 Yılmaz Önge, Türk Mimarısında., s. 57-58.
- 33 Yılmaz Önge, Türk Mimarısında., s. 15, 65, 66.; Yılmaz Önge, "Mimar Kocasinan'ın Türk Mimarısına Getirdiği Bazı Yenilikler", XIII. Türk Tarım Kongresi Bildirileri, Ankara, 1983, s. 1698; Yılmaz Önge, "Mimar Kocasinan'ın Şadırvanları", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul, 1988, s. 188-189.
- 34 Semavi Eyice, Çeşme, s. 280; Yılmaz Önge, "İstanbul'un Namazgahı Çeşmelerinden Vardar Muhamed Paşa Çeşmesi", Cumhuriyet'te Türk Kültürü, 1992, s. 189.
- 35 Semavi Eyice, Çeşme, s. 280.
- 36 Semavi Eyice, Çeşme, s. 280.
- 37 A. Süheyl Ünver, "Boğaziçi ve Haliç Deniz Kenarı Çeşmeler", Önas-ya, C. VI, Sayı: 61/62, Ankara, 1970, s. 11.; Yılmaz Önge, Türk Mi-marısında., s. 16.
- 38 Semavi Eyice, Çeşme, s. 280.
- 39 Semavi Eyice, Çeşme, s. 280-81.; Semavi Eyice, "Ahmed III. Çeşme-si", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. II, İstanbul, 1989, s. 39-41.
- 40 Örgün Barışa, İstanbul Çeşmeleri, Bereketzade Çeşmesi, İstanbul, 1989, Örgün Barışa, İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Çiherindeki Meyve Tabağı Morfleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler, Ankara, 1991. Semavi Eyice, "Bereketzade Çeşmesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. V, İstanbul, 1992, s. 489, Örgün Barışa, İstanbul Çeşmeleri, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi, Ankara, 1993.
- 41 Semavi Eyice, Çeşme, s. 284.
- 42 Semavi Eyice, Çeşme, s. 280.
- 43 Mustafa Denktaş, Kayseri'deki Tarihi., s. 298.

kadar devam etmiştir. Bu bağlamda, burada kalelerin inşâ tarihine ya da köklü tamiratına göre bir sınıflama yoluyla gidilerek dönem tasnifi yapılmıştır.

ORTA ASYA'DAKI KALELER

(HUN, GÖKTÜRK, UYGUR VE BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİ)

Moğolistan'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Hunlar'ın bazı şehirlerinin etrafının surlarla çevrili olduğu ortaya çıkmıştır. Göktürkler döneminde, 629 yılında Hnen-Çang Çin'den Hindistan'a giderken I-Gu şehrinde çöl kesiminde beş kule görmüştür. Bunlar yolun güvenliğine sağlayan askeri karakol niteliğindeki kalelerdir.

Çu ve Talas bölgelerindeki en eski yerleşme yerleri ve şehirlerinin Türkler ve Sogdakların ortaklaşa kurdukları ve bu şehirlerin etrafının surlarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Göktürk döneminde Çu Havzası'nda As Bara önemli bir şehirdir. Şehirler önce evlerin yapılması, sonra zamanla etrafının tümseklerle çevrilmesi, daha sonra da tümseklerin yerini duvarların alması şeklinde oluşmuştur.

Karahanlılara kadar şehirlerin genel ortak yönleri, dörtgen şeklinde küçük iç kalelerin olması ve ayrıca şehrin etrafının da surlarla çevrilmesidir. Surların etrafında bazen de hendek yer almaktadır. Bazı şehirlerin iç kalelerinin de etrafi hendekle çevrilerek koruması güçlendirilmiştir. Karahanlılar'da ise iç ve dış sur şeklinde iki surla oluşturduğu dikkat çekenmiştir.

Akbeşim Şehri: Dış kale, iç kale ve şehrستان bölgelerinden oluşan bir şehirdir. Türklerin yerleşim alanlarının en eskilerinden biridir. Şehir planlaması olarak planlı bir uygulama gözle carpmaktadır.

Şırdak Bek Kalesi: Tiyan-Şan Dağları eteklerinde İsk-Göl'ün güneybatı yönünde uzanan, kervan yollarının kesiştiği yerde şehrin etrafını çevrelen kale, dikdörtgen planlidir. Köşelerde yuvarlak kulelerle tâkim edilen kalenin tek girişi mevcuttur. Kırgız Bahadır'ın kurdugu şehrin boyutları 117x120 m'dir. XVIII. yüzyıla kadar kullanılan kalenin yüksekliği 6 m'yi bulmaktadır. Malzemesi sıkıştırılmış pahsadır. Dıştan hendekle çevrilidir (Çizim: 1).

Gulça Kalesi: Şırdak-Bek Kalesi'nin batısındadır. Dikdörtgen planlı kalenin duvarlarında paşa malzeme-

den yararlanılmış, kare burçlar aynı zamanda savunma anında atış yapmak için kullanılmıştır. Kale iki bölüme ayrılmıştır (Çizim: 2).

Teşik Kale: Tiyan-Şan bölgesindeki kale, dikdörtgen planlı, köşe kuleleri ve ortasındaki ikinci bir yapı ile şatoya benzer bir özellik göstermektedir (Çizim: 3). Orta Asya'da sayısız kale-kentler yapılmış olmasına rağmen, bölgede kerpiç malzemenin kullanılması sonucu pek çok yapı sağlam olarak günümüze ulaşamamıştır.

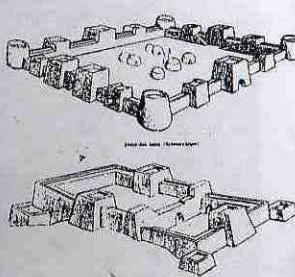
Kara Hoça (İdikut): Doğu Türkistan'daki Uygur şehirlerinin başında gelmektedir. Şehrin etrafını çevrelen surlar dörtgen planlidir (Çizim: 4). Surlarda sırlı tuğla ile süslemeler mevcuttur.⁵ Köşelerde yuvarlak çok sayıdaki burçlarla surlar güçlendirilmiştir.

Uygur şehirlerinden Kara-Hoca (İdikut) şehri, dış kale, iç kale ve şehristan bölgelerinden oluşmaktadır. Dış kale dikdörtgen planlı olup iki taraftan korunaklı giriş kapıları bulunmaktadır. Kalenin malzemesi sıkıştırılmış topraktandır. Bu dönemde daha pek çok kale-şehir modeli görülmektedir.⁶

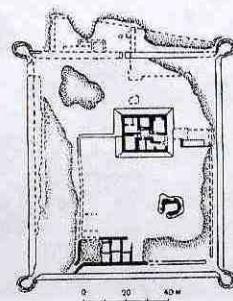
Türkmenler, "Gala" olarak adlandırdıkları kaleleri iki şekilde yapmışlar ve "Ul galalar" (Büyük kaleler) ve "Kiçi galalar" (Küçük kaleler) diye de isimlendirmiştir. Türkmen kalelerinin formları dörtgen ya da çokgen planlidir. Kale duvarları yüksek ve kapalıdır. "Gala garımı" şeklinde adlandırılan hendek uzunlamasına kazılmıştır. Kalede kerpiç (paşa), taş ve tuğla malzemeye kullanılmıştır. Merv'de "bişen kerpiç" tuğla malzemeden daha fazla yararlanılmıştır. Toprak döküllererek yapılmış kale içindeki bölümde "Erk" (iç kale) denilen kısım yer almaktadır.

Türkmen boyalarının hepsi kendi kalelerini yapmışlardır. Bunların pek çoğu küçük kalelerdir. Obalarda boyalar genellikle ayrı ayrı yaşadıkları için, kalelerin adları boyalar isimleri ile bağlantılı olmaktadır. Eskiden gelen kale yapımı geleneğinde, ailelerin kendi avlusunu (mülkünnün) etrafında yaptığı duvarların dış cephesi kaleleri hatırlatmaktadır. Bu duvarlar aniden baskın olduğu zamanlarda kale görevi görmektedir. Bu şekildeki avluların örnekleri Ersarı, Halac, Teke ve diğer boyalar tarafından diğer Türk bölgelerinde de uygulanmıştır.

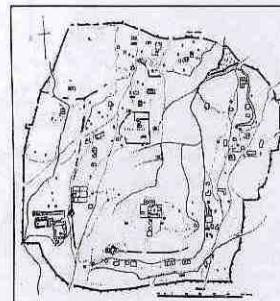
Sultan (Soltan) Kalesi (Türkmenistan): Aşkabad - Çarçev demiryolu üzerindeki Merv şehrinin tarihi M.O. VI- IV yy.'a kadar inmektedir. Sultan Alpaslan Merv'de

Çizim 2: Gulça Kalesi
(M. Cezar'dan)

Çizim 3: Teşik Kalesi
(M. Cezar'dan)

Çizim 4:
İdikut (Kara Hoça) Şehri
surları
(M. Cezar'dan)

tahta çıkmış, Sultan Sancar zamanında burası başkent yapılmıştır. Sultan Alparslan döneminde yapımına (1063-1072) başlayan kale, Sultan Melikşah (1072-1092) zamanında devam etmiş ve Sultan Sancar (1118-1157) döneminde tamamlanmıştır. Şehrin etrafını çeviren kale 374 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Düzgün olmayan dörtgen planlı, surlarda 200'e yakını bıçla tali-kim edilmiş ve kerpiç malzeme kullanılmıştır (Çizim: 5). Günümüzde yıkık durumda ve Sultan Kale'nin yakınında Küçük ve Büyük Kız Kaleleri ile Şaim Kalesi vardır. Küçük ve Büyük Kız Kaleleri küçük ölçekli ve dik-dörtgen planlı olup yine kerpiç malzemeden inşa edilmiştir.⁷

Merv'de Sultan Kale'den başka Erk Gala (Erk Kale), Gevir Gala (Gevir Kale), Ahdullah Han Gala (Abdullah Han Kale) ve Bayramlı Han Gala (Bayramlı Han Kale) vardır (Çizim: 6).

Erk Kale (Türkmenistan): Eski Merv'in en önemli yapısı olan yapı, iç kale işlevini görmektedir. Türkler tarafından tamir edilerek kullanılan kale, çokgen planlıdır ve etrafını hendek çevirmektedir.⁸

Abdullah Han Kale (Türkmenistan): Yeni Merv'de, 1407-1409 yıllarında inşa edilmiştir. Dıştan hendekle çevrili kale, yine dıştan 44 tane kule ile de desteklenmiştir. Kalenin doğu, batı ve güney duvarlarında üç kapı açılmış, kerpiç malzeme kullanılmıştır. Bölgenin en önemli kalelerinden olan bu kale, dikdörtgen planlı ve kalın surları kerpiç malzemedendir.⁹

Bayram Ali Han Kale (Türkmenistan): Abdullah Han Kale'nin batısındaki kaleden günümüze, dış kalenin bir kısmı ile bunun etrafını çeviren hendekten çok az sey ulaşmıştır. X. yüzyılda yapılmaya başlayan kale, XI-XII. yy.'da önemli bir konuma sahip olmuş ve 1885'te Rus işgâlinden sonra terk edilmiştir.¹⁰

Köhne Urgenç Kalesi (Türkmenistan): Harzemşahlar'a başkentlik yapan şehrin etrafını çeviren kale çokgen planlidir (Çizim: 7). Kerpiç malzemenin kullanıldığı kalede Ak Kale ve Daş Kale kalıntıları da vardır.¹¹

Buhara Kalesi (Özbekistan): Şehrin etrafını çeviren kalenin yapım tarihi bilinmemektedir. Halk arasındaki efsaneye göre Alp Er Tonga tarafından yapılmış ve Cengiz Han orduları tarafından yıkılmıştır. Burada hükümdar sarayı, câmiler, türbeler ve kuyumcu atölyeleri vardır.¹²

Hive Kalesi (Özbekistan): Özbekistan'ın kuzeyindeki bu şehrin etrafını çeviren kale, Amuderya'nın aşağı

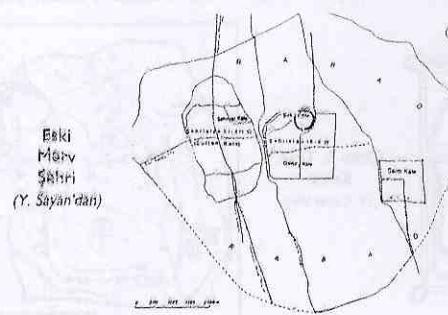
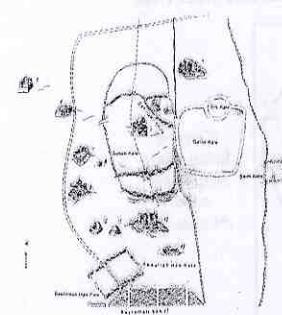
kesimindeki Harezm bölgesindedir. Kale Harzemşahlar, Moğollar ve Özbek İlbars Hânedanlığı dönemlerinde kullanılmıştır. Orta Asya'nın en sulu tarım havzasına sahip olan kent, her dönemde önemini korumuştur. İç ve dış kaleden oluşan ve kerpiç malzemeden yapılan kale, Han döneminde yoğunlukla kullanılmıştır.¹³

ANADOLU'DAKİ KALELER

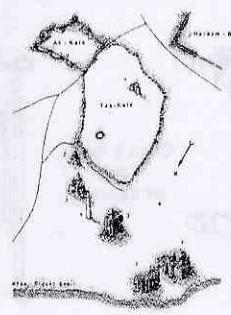
(BÜYÜK SELÇUKLU, ANADOLU SELÇUKLU İLE BEYLİKLER DÖNEMİ)

Türkler, Anadolu'ya geldikleri zaman eski çağlardan kalma, çoğu sağlam vaziyette pek çok kale ile karşılaşmışlardır. Günümüze kadar gelebilen kalelerin çoğu tamir edilerek, bazı bölümler eklenmiş ve Türkler tarafından kullanılmıştır. Kaleler, yörenin iklim ve topografya özelliğine en iyi biçimde uydurularak şekillendirilmiştir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi yalnızca ülkenin nüfus yapısını değil, yerleşme sistemini de köklü biçimde değiştirmiştir. Bununla birlikte, söz konusu dönemin ilk dönemi konusunda pek az şey bilinmektedir. 1071'den önce başlayan Türk akınları ülkenin en batısında dek uzanmış ve Süleyman Şah İznik'i başkent yapmışsa da, bu aşamada Türklerin yerleşme sistemi ve kentler üzerinde, dolayısıyla kalelerde önemli değişiklik yapıp yapmadıkları belli değildir.

Anadolu'da Türkler tarafından alınan yörelerde XII. yüzyl öncesine ait fazla bir yapıyla karşılaşılmaması da bu döneme kadar Türklerin savaşlarla uğraşıklarını göstermektedir. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Türk yerleşmeleri hızlı bir biçimde başlamış, XIII. yüzyıl sonunda da tamamlanmıştır. Bizans döneminde Anadolu'nun yol güzergâhlarına ve deniz kenarlarına kaleler inşa edilmiştir. Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman Orta Asya'da da alışık oldukları kale mimarisi ile karşılaşmışlardır. Anadolu'nun Türkleşmesinde fethedilen bölgelerdeki kalelerin önemli bir rolü vardır. Kalelerin alınması ile Türk iskân bakımından yeni bir oluşum başlıyor ve her kaleye yeteri kadar asker koymak gerekiyordu. Böylece beylerin gücü ve ileriye gitme olanağı azalıyordu ve beyler bir ölçüde o bölgede kalıyorlardı. Saltuk Bey'in Erzurum yöresinde, Artuk Bey'in Diyarbakır ve Mardin yöresinde hüküm sürmesi buna örnek olarak verilebilir.¹⁴ Türk güçleri kalelerde aileleri ile beraber kalmışlar ve kale-sahir ögesi de böylece gelişmeye başlamıştır.

Çizim 6:
Eski
Merv'deki
Kaleler
(Y. Sayan'dan)

Çizim 7:
Köhne
Urgenç
Şehri
(Y. Sayan'dan)

Fethedilen kalelere bazı eklemeler yapılmışlar ya da kendi teknikleri ve mimari geleneklerine göre Türkler yeniden inşa etmişlerdir. Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu imar edilmiştir. Bu imar faaliyetinde yerel Türk beyleri de önemli bir yere sahiptir. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad zamanında diğer mimari eserlerde olduğu gibi kale inşasında da zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde Konya dış kalesinin yapımı (1221), Sivas surlarının tamiri (1224), aynı yıl Kayseri iç kalesinin inşası, 1225'te Antalya iç kalesinin yapımı, 1227-1229'da Alanya iç ve dış kalelerinin yapımı, 1226'da Alanya Kızıl Kule'nin tamamlanması ve 1231 yılında Kâhta Kalesi'nin tamiri gibi örnekler verilebilir.¹⁵ Ayrıca iç kalesi olmayan kalelere iç kale eklenmiş; kale camii, hamam ve diğer ihtiyaçları karşılamak için de çeşitli yapılar yapılagelmiştir. Anadolu'da Türkler yeni yerlesim yerlerinin yanına kaleler kurmuşlardır. Kalelerin geliri yakın köylerden sağlanmıştır. Babadan oğula geçen bu düzenlemeyi, Selçukludan Osmanlıya kadar kalelerde görmek mümkündür.

Ardahan Kalesi: Şehir merkezinde Kura Nehri'nin kenarında Büyük Selçuklu döneminde Sultan Alparslan zamanında yapılmış olmalıdır. Kale içindeki mescit ve hamamın 1068 tarihinde Sultan Alparslan tarafından yaptırıldığı bilindiğinden, kale de bu tarihler arasında inşa edilmiş olmalıdır. Kânûnî Sultan Süleyman zamanında (1555-1556) yeniden inşa edilen kale dikdörtgen bir plana sahiptir. Kale çokgen planlı kulelerle desteklenmiş olup, içinde kale mescidi ile hamam mevcuttur. Günümüzde ise askeri kışla olarak kullanılmaktadır.¹⁶

Kazan Kale: Ardahan'ın kuzeydoğusunda, Kure Vadisi'nin kenarındaki doğal tepe üzerinde Türkistan'dan gelen Türkler tarafından VIII-IX. yüzyıllarda kurulmuş olan kale yaklaşık kareye yakın bir planda ve kesme taş malzemeden yapılmıştır. Bu kalenin gözetleme kulesi, bölgenin güvenliği için inşa edilmiştir.¹⁷

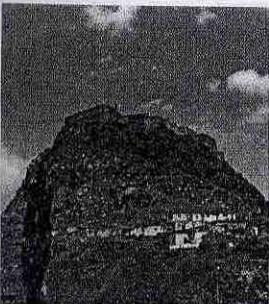
Kars Kalesi: Şehrin kuzeyindeki yalçın tepe üzerinde yer alan iç kale ile tepenin eteğindeki dış kaleden oluşmaktadır. İç kale, Karadağ tepesinin şekline göre yapılmıştır. Selçuklu döneminde XI. yy.'da yeniden yapılan kale, Osmanlı zamanında Kânûnî Sultan Süleyman'ın emriyle Kars Kalesi'nin 1548'de tamir edilmesinden kısa bir süre sonra Safeviler tarafından yeniden yıkılmıştır. Sultan III. Murad zamanında (1579) yenilenen kale, bugünkü hâlini o dönemdeki onarımından almıştır.¹⁸ Dış kale ve iç kaleden oluşan Kars Kalesi'nden günümü-

ze, iç kale sağlam olarak gelmiş, dış kaleden ise fazla bir şey ulaşmamıştır. İç kale doğu-batı doğrultusunda dik-dörtgen bir plana sahip olup, beş kat surla çevrilmiş ve iki giriş kapısı mevcuttur. Ayrıca iç kalede bir mescid ve türbe bulunmaktadır.

Pasinler (Hasankale) Kalesi: Erzurum'un Pasinler ilçesindeki kale, çağlar boyunca geçiş yolunu kontrol altında tutmuştur. Doğal tepe üzerindeki yapı, topografya-ya uygun olarak düzgün olmayan dörtgen planlıdır. Yol güzergâhı üzerinde olması nedeniyle kalenin yapım tarihi, tarih öncesi dönemlere kadar götürülebilmektedir. 1049 yılında bölge Türklerin eline geçmiştir. Bu tarihten sonra kale yenilenmiş olmalıdır. Zamanla yıkılan kale 1336-1339'da İlhanlı Hacı Toğay tarafından eski temelleri üzerine yeniden yaptırılmıştır. İç ve dış kale bölgelerinden ibaret yapının dış kale kısmı günümüze ulaşmıştır.¹⁹ Kalede kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Erzurum Kalesi: Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek ovalarından biri olan Erzurum ovasının güneydoğusunda kurulan şehrin etrafını dış kale çevirmektedir. İpek Yolu (Kervan Yolu) üzerinde yer alması, Roma ve Bizans dönemlerinde üç şehir olması gibi özelliklerinden dolayı önemli bir yerleşim yeri konumundadır. Doğudan Anadolu içlerine açılan önemli bir merkezdir. Dış kale şehrin topografyasına uygun şekilde yapılmıştır. İç kale şehrin ortasındaki tepede düzgün olmayan dikdörtgen planlı olarak kurulmuştur. Erzurum Kalesi'nin ilk inşaat tarihi tartışılmıştır. Ancak M.Ö. I. binde yapıldığı genel olarak kabul edilmektedir.²⁰ 1048'de hasar gören kale, 1080 yılında kurulan Saltukogulları tarafından yeniden yapılmıştır. 1514 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman'ın I.-II. İran seferleri (1534-1548) sırasında Erzurum Kalesi iki kez tamir geçmiştir. 4 Temmuz 1827'de Erzurum'u işgal eden Ruslar, dış kalenin taşlarını sökerek "Rus Kalesi" denilen yeni bir kale yapmışlardır. 1853 Kırım Harbi öncesi Erzurum Tabyaları'nın yapımında da Erzurum dış kalesinin taşları kullanılmıştır. 1867-1874 yıllarında kale tekrar onartılmış, ancak I. Dünya Savaşı'nda Ruslar'ın işgâline maruz kaldığından günümüze çok az iz kalmıştır. İç kale ise, günümüze sağlam olarak gelmiş ve 1976 yılında da bir tamir geçirmiştir.²¹ Dış kalede Tebriz Kapı, Kars Kapı ve Erzurum Kapı vardır.

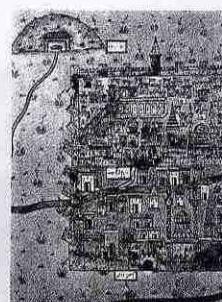
İspir Kalesi: Çoruh Nehri'nin doğusunda ve şehrin kuzeybatısındaki tepedeki İspir iç kalesinin güney ve güneybatı tarafları sarp kayalıklardan oluşmaktadır. Doğu taraftaki merdivenlerle iç kaleye çıkılmaktadır. İspir

Kars
Kalesi

Hasankale

Erzurum
Minyatürü
(M. Nasuh'tan).

Kalesi'nin çekirdeğini oluşturan iç kalenin hangi tarihte yapıldığı bilinmemekle birlikte, M.Ö. 665 yılında yörede egemen olan Sakalar'ın yaptığı tahmin edilmektedir. 1071'den sonra ise Erzurum yöresinde egemenlik kuran Saltuklular (1071-1202) kaleyi yeni baştan yapmışlardır. Kale bölgede Türk hâkimiyetinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1535 yılında da Kânûnî Sultan Süleyman hem iç kaleyi hem de içindeki mescidi tamir ettirmiştir.²²

Bayburt Kalesi: Çoruh Irmağı'nın yukarı havzasında ve bu ırmağın kenarında yer alan kale, Bayburt'a hâkim, şehrin kuzyeyindeki tepede inşa edilmiştir. Şehirden 60 m. kadar yükseklikteki kale, Karadeniz'i Basra körfezine bağlayan ticaret yolu üzerinde yer almaktadır. Tepenin konumuna göre yapılan iç kale, düzgün olmayan dörtgen bir plan göstermektedir. 3000 m uzunlığında ve 500 ile 900 m. arasında değişen genişliktedir. Saltuklular zamanında yeniden yapımına başlanmış, Anadolu Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleyman'ın kardeşi Mugiseddin Tuğrul Şah'ın Erzurum Emirliği zamanında tamamlanmıştır.²³ Bilâhare, İlhanlı, Eretne ve Akkoyunlu hâkimiyetinde kaldiktan sonra, 1514'de Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman ve Sultan II. Murad zamanında da 925 (1574) tamir edilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında büyük ölçüde yıkılmış, 1967'de tamir edilmiştir. Genel yapı karakteri olarak Selçuklu dönemi özelliklerini yansitan Bayburt iç kalesinin içinde cami, kilise ve evler bulunmaktadır.

Diyarbakır Kalesi: Dicle Nehri'nin batı ucunda, Karacadağ'a kadar uzanan geniş Bazalt Yayıları'nın üzerinde kurulmuştur. Dicle Vadisi'nden 100 m. yükseltikte olup, arazinin doğal yapısı, kalenin şeklini sınırlamaktadır. Arazinin topografyasına uygun olarak yapılan Diyarbakır Kalesi, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen biçiminde bir plan göstermektedir. Dış kale, 1.3 x 1.7 km'lik düz bir alanı kaplamaktadır. Dış kalenin önemli kapıları ise Dağ Kapı (kuzyede), Mardin Kapı (güneybatıda), Urfa Kapı (batıda), Yeni Kapı (doğuda)dır. Hz. Ömer döneminde İyaz b. Ganem tarafından 639 da İslâm topraklarına katılmıştır (Çizim: 8). 899 yılında Abbâsîler tarafından surlar yeniden yaptırılmış, 1011 yılında ise Mervânîler surları tamir ettirmiştir.²⁴

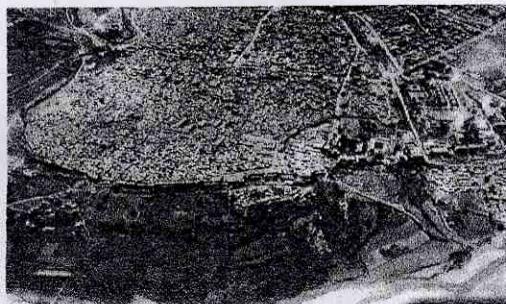
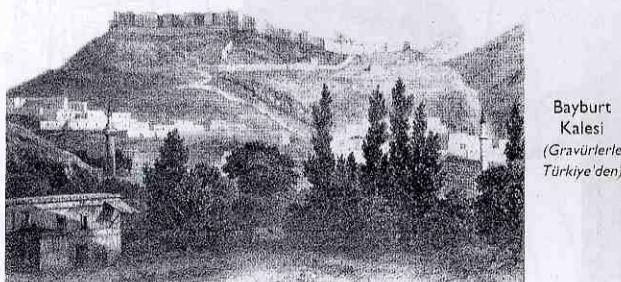
Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde onarılan kalenin üzerine tamir kitâbesi konulmuştur. Nisanogulları (1142-1183), Artukoğulları (1183-1232), Eyyû-

bîler (1232-1240), Anadolu Selçukluları (1240-1302), Akkoyunlular (1401-1507) ve 1515 tarihinden sonra da Osmanlı döneminde kale çeşitli tamirler görmüştür. 1524-1526 tarihleri arasında Kânûnî Sultan Süleyman tarafından iç kale genişletilerek bugünkü hâlini almıştır. Osmanlı döneminde kalede ilâveler, yeni yapılar ve onarımlar yapılmıştır. 1815 yılında dış kale ve iç kale onarılmış, Cumhuriyet döneminde de küçük tâmiratlar geçirmiştir. Tamamına yakın kısmı günümüze ulaşan kalelerin başında gelmektedir.

Gaziantep Kalesi: Anadolu'yu Mezopotamya ve Mısır'a bağlayan yolların merkezindeki Gaziantep, bu önemini Osmanlı'nın sonuna kadar hep korumuştur. Şehrin ortasındaki tepe üzerine Bizans İmparatoru Justianos tarafından 527-565 tarihinde inşa ettirilmiştir. 1481'de Mısır Sultanı Kayıtbay kaleyi onartırmıştır. Giriş kapısındaki kitâbeye göre de 1557'de Kânûnî Sultan Süleyman döneminde kale yeniden tamir görmüştür. Daire planlı kalede 36 kule ve burç vardır. Burçlar ve kuleler, kare ve çokgen planlıdır. Giriş, kuzyeybatıdaki kulenin içinden ve asma merdivenle sağlanmaktadır. Yapıının etrafını çevrelenen hendek günümüzde mevcut değildir. Kalede düzgün kesme taş malzeme kullanılmış olup, içinde dehlizler, gizli yol, câmi ve hamam kalıntıları vardır.²⁵

Urfa Kalesi: Şehrin güneybatısındaki Damlacık Dağı'nın kuzyey etegindeki tepede, iç kale ile şehri kuşatan dış kaleden oluşmaktadır. Hz. İbrahim'in atesi atıldığı mançınıklar hâlen iç kalede durmaktadır.²⁶ İç kalenin M.Ö. IV. yüzyılda Abgarlar tarafından yapıldığı ve daha sonraki dönemlerde ve özellikle Haçlı Seferleri sırasında oldukça önem kazandığı anlaşılmaktadır. Akkoyunlu Uzun Hasan ve 1516'da Osmanlılar'ın eline geçmesinin ardından tamir edilerek kullanılmıştır. İç kale tepenin topografyasına uygun olarak yapılmış, doğu ve güney kısımlarındaki kayalar kesilerek hendek hâline getirilmiştir. 25 burçla tâhkim edilen iç kalede cam, cephanelik, erzak ambarları, sarnıçlar bulunmaktadır. Dış kale dikdörtgen planlıdır. Bey Kapısı, Samsad Kapısı ve Harran Kapısı vardır. Duvarlarda Selçuklu ve Akkoyunlu dönemine ait kitâbeler mevcuttur. Urfa Kalesi Türkiye'deki en önemli kaleler arasında yer almaktadır.

Kâhta Kalesi: Adıyaman'a 60 km. uzaklıkta bulunan Kocahisar Köyü yakınındaki tepenin üzerinde, Eski Kâhta'nın içinde inşa edilmiştir. Orta Çağ'da Kâhta Kalesi, Samsat-Malatya arasındaki şark yolunu kontrol altında bulunduran önemli bir sınır kalesidir. Ayrıca Haç-

lı Seferleri esnasında da önemli bir konuma sahiptir. Bu nedenle her devlet elinde tutabilmek için buraya büyük seferler düzenlemiştir. İç kale, Kâhta çayından yaklaşık 200 m. yüksekliktedir. Kâhta iç kalesinin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Ancak M.O. XI. yüzyılda Hititler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Roma ve Bizans döneminde de kullanılan kale, 1071'den sonra Türklerin hâkimiyetine girmiştir. XII. yüzyılın başından itibaren Haçlı seferleri nedeniyle önemli bir sınır kalesi durumunda olan Kâhta Kalesi, Yavuz Sultan Selim tarafından 1516-1517'da Osmanlı topraklarına katılmıştır.²⁷ Doğal tepenin üzerine kurulan yapıda düzgün kesme taş malzeme ile yapılmış olup planı tepenin şekline göre düzenlenmiştir (Çizim: 9).

Hasankeyf Kalesi: Dicle Irmağı'nın güneyinde 100 m. yükseklikteki bir kaya kütlesi üzerinde bulunan ve Roma döneminde Iran sınırını kontrol altında tutan iç kale, Diyarbakır'ı Cizre'ye bağlayan önemli kara ve su yolu üzerinde bulunmaktadır. Hasankeyf Kalesi'nin iç kale niteliğinde olduğu, kalenin eterginde oturan halk için bir dış kale yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bölgenin Türkler tarafından fethinden sonra kalenin surları yeniden yapılmış, şehirdeki yapılar ise tamir görmüştür.²⁸ Kale doğal bir korumaya sahip, dört taraftan dik yamaçlara kaya kütlesinin üzerinde bulunmaktadır. İç kaleye iki patika yoldan çıkmaktadır. İki çıkış yolu da kale kapılılarıyla kontrol altına alınmıştır. Eski Hasankeyf şehrinin bulunduğu doğal tepe üzerinde yer almaktadır. Düzgün bir plan göstermeyen Hasankeyf iç kalesi, kaya kütlesinin şekline göre yapılmıştır.

Mardin Kalesi: Anadolu'dan Bağdat'a uzanan yolun üzerinde ve Mezopotamya yerleşim bölgelerine açılması gibi, konumundan dolayı Ortaçağda önemli ticaret yollarının kavşağındadır. Kalenin uzunluğu 800 m., genişliği 30 ile 150 m. arasında değişmektedir. Kale, doğal kayalığın şekline göre inşa edilmiştir. Mardin Kalesi'nin²⁹ 1108'den sonra da Artukluların hâkimiyeti görülmektedir. Bu dönemde kale içinde imar faaliyetlerinde bulunulmuş ve surları da tamir edilmiştir. Mardin Kalesi, 1402-1432 tarihleri arasında Karakoyunlular'ın, 1432-1514 yıllarında da Akkoyunlular'ın egemenliği altında kalmıştır. Akkoyunlular zamanında surlar tamir görmüş ve bir de câmi yaptırılmıştır. Osmanlı döneminde ise 1549-1550 ve 1574 tarihlerinde kale tamir görmüştür. XVIII. yüzyılın ortalarında iç kale ve dış kaledeki yerleşmeler terk edilmeye başlanmış, XIX. yüzyıl-

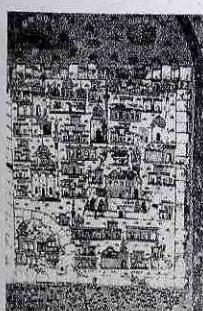
da da iç kale tamamen boşaltılmıştır. İç kale surlarının taşları ev yapımında kullanılmak üzere sökülmüştür.

Maraş Kalesi: Maraş'ın ortasında, yığma bir tepe üzerinde Hititler zamanında (M.O. 1660-1190) yaptırılmıştır. Kahramanmaraş Güneydoğu Anadolu'yu batıya; Doğu Anadolu'yu güneye bağlayan bir yerdeki kale, dikdörtgen plana sahiptir. Dulkadiroğulları'nın (1337-1522) hâkimiyeti döneminde kale tamir görmüş ve bugün mevcut olmayan kitâbeye göre Osmanlılar zamanında 1509 yılında yeniden tamir ettirilmiştir.³⁰

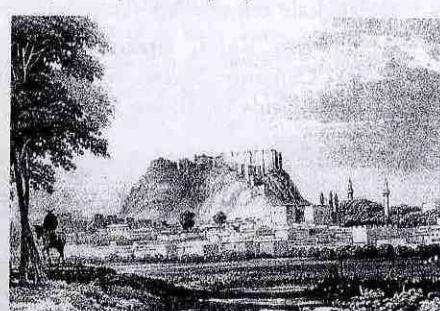
Konya Kalesi: Konya iç kalesinde yapılan kazılar sonucunda kalenin tarihinin M.O. 2000'e kadar indiği tespit edilmiştir.³¹ Roma ve Bizans devrinde yapılan iç kale, 1173 tarihinde II. Kılıç Arslan ve III. Kılıç Arslan (1203) zamanındaki tamir ve eklemelerle son şeklini almıştır. I. Alâeddin Keykubad tarafından önce iç kalenin dışardan gelen saldırılara, sel ve iç tehlikelere karşı şehri koruyamayacağı için dış kalenin yapımını 1221 emretmiştir. Aynı yıl içinde 140 burç, 140 bey tarafından yaptırılmıştır. Şehrin etrafını çeviren dış kalede Lârende, Telli, Aksaray, Çeşme, Ayas, Ertaş, Lâdik, Sille, İstanbul, Antalya, Yeni Kapı kapıları bulunmaktadır (Çizim:10). Ayrıca surlarda 140 burç ve yüzeylerde kabartmalar yer almaktadır. Fatih Sultan Mehmed, Konya'yı Osmanlı topraklarına kattıktan sonra, iç ve dış kaleyi tamir ettirmiştir. 1589 yılında da III. Murad tarafından da tekrar onartılmıştır.³² XVIII. yüzyılda kale önemini yitirmiştir, bu tarihten sonra da dış kale yıkılmaya başlamıştır. 1896 yılında iç kalenin surları tamamen yıkılmıştır. Bugün iç kalenin batı eteklerinde yer yer kalıntılar görülmekte ve dış kale surlarından ise hiçbir şey kalmamıştır.

Karahisar (Afyonkarahisar) Kalesi: Ege ve Marmara bölgelerini Orta ve Doğu Anadolu'ya bağlayan önemli bir yol güzergâhındaki kale, kentin ortasındaki 226 m. yükseklikteki yalçın kayalığın üzerinde kurulmuştur. M. Ö. XIV yy.'da Hititler tarafından yapılmış, Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubad tarafından yıkık kale yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde yapı devlet hazinelerinin korunması sebebiyle "Karahisar-ı Devlet" adını almıştır. Osmanlı döneminde de tamir edilen kale, yalçın kayalığın konumuna göre şekillenmiştir.³³

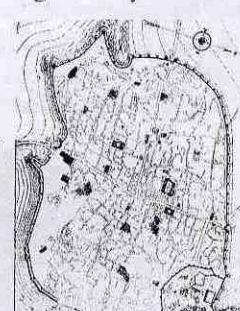
Alanya Kalesi: Kale, denize uzanan Kandeleri Burnu üstündedir. Denizden yüksekliği 260 m.'yi geçmektedir. Kalenin inşa edildiği dağlık burnun 800 m.²'yi geçmektedir. Surların uzunluğu 7 km'yi bulmaktadır. Alan-

Diyarbakır Minyatürü
(M. Nasuh'tan)

Antep Kalesi
Gravürü
(Gravürlerle
Türkiye'den)

Çizim 8.
Diyarbakır
Kalesi
(A. Gabriel'den)

ya, Kıbrıs Krallığı'na bağlı iken 618 (1217-18) yılında Alâaddin Keykubad tarafından Selçuklu topraklarına katılmıştır. İlk olarak Roma döneminde inşâ edilen kale, Alâaddin Keykubad burayı fethettiğinde yıkık durumdadır. Sultan, Alâîye'yi alır almaz kalenin yapımını da başlamıştır. Kaleyi 623-629 (1226-1232) tarihleri arasında Mimar Ebu Ali Halebî el-Kitâb'ye inşâ ettirmiştir. Kale, 1293 yılında Karamanoğulları'nın egemenliğine girmiştir, 1427'de de Memlûklüler'in eline geçmiştir. Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu savasız Alanya'yı Osmanlı topraklarına katmıştır (876-1471). Kânûnî Sultan Süleyman döneminde kalede inşâ faâliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. 1955 yılında da kalede onarım yapılmıştır. Günümüze sağlam şekilde ulaşan Türk kalelerinin en önemlilerinden biri durumdadır.³⁴ Alâîye Kalesi, kuleler, tersane, şehrstan ve iç kale bolumlarından oluşmaktadır. Kalenin kuleleri, Konya kalesinin kuleleriyle aynı sayıda olup, yapım teknikleri bakımından da benzerlikler göstermektedir.

Kütahya Kalesi: Şehrin ortasındaki doğal tepede, üzerinde Bizanslılar tarafından daha önce var olan kale üzerine yapılmıştır. 1080'den sonra Selçuklu, Germiyanogulları ve son olarak da Osmanlı Devleti zamanında tamirat ve yenilemelerle günümüze ulaşmıştır. Surlarda beş evreye ait izler mevcuttur. V-VIII. yüzyıla dek Bizans izlerine rastlamak mümkündür. Bizans öncesine ait izler de birkaç yerde görülmektedir. Kütahya Kalesi iç kale, orta ve aşağı kale olmak üzere üç bölüm olarak topografyaya uygun şekilde olup belli bir plan şekli yoktur. Çift surdan oluşan kale, Germiyanogulları döneminde (1302-1411) uzatılmış, Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmed zamanında bütün kale yeniden elden geçirilmiş ve aşağı kale eklenmiştir. Aşağı kaledeki burçlar kare planlı olarak Osmanlı kale mimarisinin güzel bir örneği durumundadır.³⁵

Kastamonu Kalesi: Karadeniz Bölgesi'nin önemli bir yol güzergâhındaki kale, vadiden 11.2 m. yüksekte kurulmuştur. İlk yapım tarihi bilinmemekte, Bizans İmparatoru Komnenos tarafından ve Selçuklular'ın bölgeyi fethinin ardından tamir edildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra Çandaroğulları ve Osmanlılar, yenileme ve genişletme ile burayı bir Türk kalei hâline gelmiştir.³⁶ Kale, vadinin kenarında tabii bir tepe üzerinde dikdörtgen planlı iç kale ve günümüzde mevcut olmayan dış kaleden ibarettir. İç kaleye kuzeydoğu'daki dik bir yoldan çıkmaktadır. Malzeme olarak moloz taş ve kireç kullanılmış, surlar değişik planlı burçlarla kuvvetlendirilmiştir.

Ankara Kalesi: Ankara iç kalesinin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kente askerî garnizon kuran Hititler ya da Frigya Kralı Midas (M.O. VII.

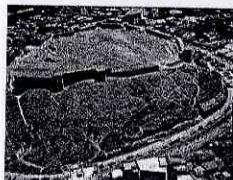
yy.da) tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Dış kale, Bizans İmparatoru Constantin tarafından 668'de yeniden yaptırılmıştır. 1073'te Selçuklular'ın, 1101'de de Haçlılar'ın eline geçmiş, 1227 yılında yeniden Anadolu Selçukluları'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Alâaddin Keykubad kaleyi tamir ettirmiştir. Yapının kuzeybatı kapısındaki kitâbede (Bend Dereci tarafındaki) 1249 yılında Selçuklu Sultanı II. Keykâvus'un kaleyi tamir ettiði ve bazı eklemeler yaptırdığı yazılıdır. Osmanlı Devleti zamanında da kale önemini korumuþ, bu dönemde fazla bir ilâve ve tamir olmamıştır.³⁷ Cenab Ahmed Paşa, Celâli İsyani'ndan korunmak için dış kaleyi tahkim ettirmiştir.³⁸ Ankara Kalesi, iç kale ve şehri kuşatan dış surlardan oluşmaktadır. Dış surlar, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. 20 kulesi bulunan dış kaleden günümüzde çok az şey kalmıştır. İç kale, güney ve batı sur duvarları bir dik açı yapmaktadır (Çizim: 11). Doğu duvari tepenin topografyasına göre düzenlenmiştir. Doğu, batı ve güney duvarlarında 15-20 m. de bir 42 tane beşgen kule yerleştirilmiştir.

130 x 330 m. boyutlarında 43.000 m²'lik bir alanı kaplayan iç kale, dikdörtgen planlı ve dört katlıdır. İç kalenin güneydoğu köşesinde Doğu Kalesi, kuzeydoğu köşesinde ise kalenin en yüksek yeri olan Ak Kale (Ali Taşı) bulunmaktadır. Dış surlarda güneyde Hisar Kapı ve Zindan Kapı, kuzeydoğu köşesinde Parmak Kapı, batıda Genç Kapısı yer almaktadır.

Ankara Kalesi: tarih boyunca değişik amaçlarla kullanılmıştır. Savunma işlevinin yanı sıra, zindan, devlete ait önemli vesikaların ve belgelerin konulduğu, değerli eşyaların ve paraların saklandığı bir yer olarak iç kale işleviyle örtülüdür görülmektedir.

Divriği Kalesi: Toroslar'ın kuzeydoğuya açılan ve Doğu Anadolu dağlarıyla birleşen kollarının belirdiği dağlık bir alanda, Fırat nehrinin kollarından biri olan Çaltı ırmağı ile birleşen derenin yamacında, kayalıklar üzerinde kurulmuştur. Çaltı ırmağının 200 m. yükseklikteki kalenin genişliği 1.5 km'yi bulmaktadır. Batı ve güney cepheleri hâriç, diğer cepheler sarap kayalıklar ve uçurumlar ile Çaltı vâdisine inmektedir. Divriği Kalesi'nin inşâ tarihi bilinmemektedir. VII. yüzyılda yapıldığı ve 1142'den önce harap halde bulunduğu bilinen Divriği Kalesi, bu tarihten sonra Mengucekoğulları tarafından yeniden inşâ edilmiştir. Kale 1236-1237 ve 1252 tarihlerinde de tamir görmüştür. 1276-1277 yıllarındaki İlhanlı istifâsi sırasında Abala Han'ın verdiği emirle kale temelinden yıkılmıştır.³⁹

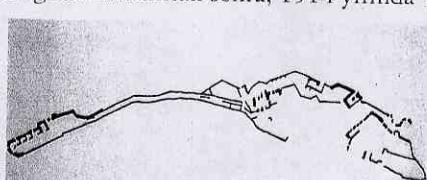
Divriği Kalesi sırasıyla Eretnîlîler, Memlûklüler (1391) Osmanlı Devleti ve tekrar Memlûklüler (1401) egemenliğinde kaldiktan sonra, 1514 yılında Yavuz Sul-

Antep
Kalesi

Mardin
Kalesi
Gravürü
(Gravürlerle
Türkiye'den)

Çizim 9:
Urfa Kalesi
Gravürü
(Gravürlerle
Türkiye'den)

tan Selim tarafından kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. XVII. yüzyılın başında harap haldeki Divriği Kalesi, E. Çelebi'nin gezisi esnasında (1649) sağlam bir yapı durumundadır. Daha sonraki yıllarda kale terk edilmiş, günümüzde iç kalenin surlarının büyük kısmı yok olmuştur. Kayalık üzerinde kurulan kalenin düzgün bir planı yoktur. İç kale ve dış kale bölgelerinden oluşmakta ve bugünkü hâliyle Mengüceköğulları'nın bölgede yaptığı en önemli kalelerin başında gelmektedir (Çizim: 12-13). İki kapısı bulunan iç kalenin duvarlarında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Çorum Kalesi: Çorum iç kalesinin inşâ kitâbesi ve vakfiyesi yoktur. İç kalenin Dânişmendlere (1095-1175) zamanında veya Anadolu Selçukluları döneminde yapılmış olduğu sanılmaktadır.⁴⁰ Anadolu Selçuklu hâkimiyetinden sonra İlhanlılar ve Ererna Beyliği'nin toprağı olan Çorum, Çelebi Mehmed devrinde Osmanlı topraklarına katılmış, bundan sonra Osmanlı yönetiminde kalmıştır. 1609 yılında Çorum iç kalesine bir varoş eklenmiştir. Bu tarihte varoşun etrafına sur çekildiği tahmin edilmektedir. Dış kale günümüzde mevcut değil ve ne zaman yıkıldığı da bilinmemektedir. İç kale günümüze sağlam ulaşmış Türk kalelerinden biridir. Çorum'un güney doğusundaki doğal tepe üzerinde bulunan kale kare planlidır. Fazla bir yüksekliği olmayan tepe, günümüze şehir ile bütünleştiği için yüksekliği belli değildir.

Sinop Kalesi: Şehrin eski mahallesinde, deniz kenarındaki kale, Pontuslu zamanında (M.Ö. 72) yapılmıştır. Bölgenin Türkler tarafından fethinin ardından İzzettin Keykâvus zamanında 1215'de Mimar Ebu Ali Halebî el-Kirâbî tarafından yeniden inşa edilmiştir. İki bölüm halindeki iç kale Türk kale mimarisi şaheseridir. Güneydeki bölümde hâpişane kısmı, asma köprü vardır. Kuzyedeki kısmı ise şehri denizden gelecek saldırılara karşı korumaktadır. Sinop kalesi aynı zamanda ipek yolunun önemli noktalarından biridir.⁴¹

Kayseri Kalesi: Erciyes Dağı'nın eteğinde, düz bir arazi üzerine kurulmuş ve ilk zamanlardan itibaren önemli bir kale durumundadır. İç ve dış kale bölgelerinden oluşan Kayseri Kalesi, genel hatlarıyla üçgen bir plan göstermektedir. Şehrin etrafını kuşatan dış kale surlarında yedi tane kapı açılmış, bu surlardan fazla bir şey günümüze ulaşamamıştır. Kayseri İç Kalesi'nin ilk inşasının Roma ve Bizans döneminde yapıldığı belirtilmekte ise de⁴² Sultan Alâaddin Keykubad zamanında 1224 senesinde inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Alâaddin Keykubad adına da bir kale kitâbesi mevcuttur. İç kale Anadolu Selçuklu kale mimarisinin en önemli yapısından (Çizim: 14). 1466'da Fatih Sultan Mehmed Konya ve Kayseri'yi Osmanlı topraklarına katmış ve iç kaleyi ta-

mir ettirmiştir. XVIII. yüzyılda iç kalede bazı eklemeler yapılmış, XIX. yüzyılın sonunda da kale büyük hasar görmüştür. 1975'lerde başlayan tamirat 1988'de bitirilmiştir. Onarımı tamamlanan iç kale, 1988'den itibaren çarşı haline getirilmiştir. Asıl giriş bölümünü kuzeybatı tarafta, iki yanı aslan kabartmalı kapıdan sağlanmaktadır. İç kale düzgün olmayan dörtgen planlidır. Kale çokgen ve kare burçlarla tâhkim edilmiş ve seğirdim yeri yapıyı baştan sona dolaşmaktadır. Surlarda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Karaman Kalesi: Karaman Kalesi'nin XII. yüzyılda yapıldığı, Karamanoğulları zamanında XIII-XIV. yüzyılda da yenilendiği sanılmaktadır. Karamanoğulları zamanında iç kale, beylerin oturduğu yer hâline dönüşmüştür.⁴³ Karaman'ın Osmanlı topraklarına katılmasıının ardından valilerin oturduğu yer olduğunu E. Çelebi'den öğrenmekteyiz. İç kale günümüze sağlam şekilde ulaşmış, içi 1990'dan sonra tiyatro hâline getirilmiştir.

OSMANLI DÖNEMİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde Osmanlı sınırları içindeki pek çok kalenin tamir edildiğine dair belgeler mevcuttur. Bunlardan birkaç örnek aşağıda verilmiş olup, arşiv çalışmamız devam etmektedir:

Şam İç Kalesi: "Şam-i Şerîf'in İle Kalesi'nin ekser kışımaların, vukû bulan zelzeleden yıkılmış nedeniyle tamir edilmesi gereği ve tâmîrâtın yapıldığına ilişkin kayıt, 1172 yılı".⁴⁴

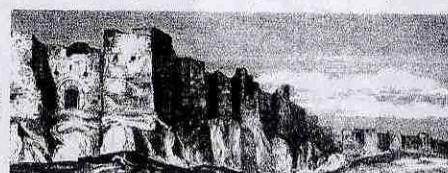
Edirne Kalesi: "Bu yıl (1166) mübarek Ramazan ayında vukû bulan zelzele-i azîzînede mabmiyye-i Edirne Kalesi içerisinde bulunan cephelelerde vukû bulan yıkımların tâmîrâtı, mahzen-i mezkûr üzerine Horasan ve kireç konularak tecdiidi, derûn-i cebâhânede vâki münbedim olan sakaf-i mescid-i şerîfin tecdiidi, neferan odaları, kişlik ve orta sofa, mutfağ odabası odaları ağa ve harem odalarının etrafına tecdîd olunacak duvarların yapılması".⁴⁵

Lefkoşe Kalesi: "Cezire-i Kıbrîs'ta vâkî Lefkoşe Kalesi'nin mîrâsr-i zaman nedeniyle muhtaç-tamîr olan yerlerde inhindâma karîb olup tamire muhtaç olan mahaller ve binâ olunacak mahaller ile tâmîrât için gerekli levâzîmâtı beyan etmektedir. Benf kapısının şîmâlînde tabyada münbedim olan kısımlar ve Magosa kapısı kurbunda vâkî tabyada münbedim olan kısımlar".⁴⁶

Silistre Kalesi: "Silistre Kalesi'nin kulelerinin, bâlgalarının ve kale içerisinde bulunan Merhum Sultan Bâyezd Han ve diğer bazı kısımların tamire muhtaç olduğunu ve bu tâmîrâtla ilgili keşiflerigerir belge. Bu belgede yapılacak işler arasında su kenarı duvarının yenilenme ve top tabyalarının yenilenmesi".⁴⁷

Kahita
Kalesi

Urfa Kalesi
Gravürü
(Gravürlerle
Türkiye'den)

Kütahya
Kalesi
Gravürü
(Gravürlerle
Türkiye'den)

Niğbolu Kalesi: "Niğbolu Kalesi 1166 yılında tamir ve tekmil olunacak mahaller ve bu amaçla Vilâyet-i Erekâfta Eflak Voyvodası marifetiyle satın alınan kereste tedarikiyle ilgili bilgi verilmektedir".⁴⁸

Anadolu'nun fethinin ardından Selçuklu ve beylikler tarafından yapılan kaleler Osmanlı Devleti zamanında da artarak devam etmiştir. Anadolu Selçuklu dönenindeki kale faaliyetleriyle Anadolu, Osmanlı zamanında da üç kıtaya açılmıştır. Çünkü XIX. yüzyıla kadar bölgelein kesin fethi, kalelerin alınmasıyla sağlanmıştır. Osmanlı döneminde ilk yapılan kale, Osman Gazi'nin Bursa'nın fethi sırasında (1314) doğuda Kaplıca Kapısı'nda, batıda dağın eteğinde Balabancık'taki Balabancık Hisarı'dır. Bu iki kale, Bursa Kalesi'ni fethin öncesinde gözetleme ve Bursa'nın fethini hızlandırma amacıyla yönelikir. Bu tarihren önce bir kale inşa edilip edilmediğini şimdiki bilgiler ışığında bilemiyoruz. Osmanlı Devleti zamanında, önceki dönemlere ait kentlerin büyük çoğunuğu kullanılmıştır. Kenti çevrelen kaleler ise garnizon ve yöneticilerin kalmaları amacıyla iç kaleye dönüştürülmüşür. İstanbul, Ankara ve İznik gibi kentlerin surları kendi sınırlını hiç aşamamış ve eski önemini Osmanlı döneminde koruyamamıştır. Zaten bu surların koruma işlevi yoktur. Aksine düzen içinde ayak bağı olmuşlardır. Surlarla korunan bir kenti gereksiz kılan şey, ülke sınırları içindeki uzak kentler için sağlanmış güvenlik düzeni ve savaşmaya alışık bir ordu tarafından belirlenmiş askerî koşullardır. Merkezî yönetim surlarla çevrilmiş kentlere fazla güvenmemiştir. Profesyonel ordu ile güvenliği sağlamıştır. Öte yandan kent dokusunun düşük yoğunluğu ve kent dışı varoşların ise çok yayın olması mantıklı bir kent suru yapımını zor, hatta imkânsız kılmıştır.

Osmanlı Devleti, gerçek savunma sistemi çok büyük olmayan ve coğulukla şehir dışında stratejik önemi olan yerler ile limanları korumak için kaleler yapmıştır. Bunların pek çoğu XVI. yy.'dan önce inşa edilmiştir. İstanbul'un fethi öncesinde yapılan Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı'ndaki kaleler Osmanlı kalelerinin şaheserlerindendir.

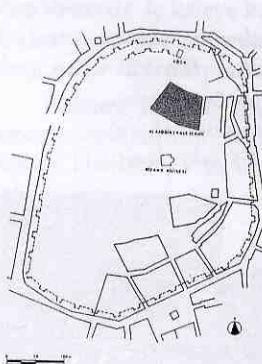
Osmanlı Devleti, Anadolu'daki birçok şehirde Celâli isyanları, Ruslar ve İranlılar ile devamlı anlaşmazlık içinde olmaları gibi nedenlerle kent surlarını korumuş;

bir kısım surlar yeniden yapılmış ve iç kaleler tahkim edilmiştir. Amasya, Ankara, Bursa, Yarhisar, İznik, Edirne, Diyarbakır, Gaziantep, Giresun, Kayseri, Silifke, Kastamonu, Hatay, Konya, Kütahya, Manisa, Rize, Sinop, Hoşap, Kâhta, Maraş, Van ve Kars gibi şehirlerde eski surların korunduğu ve yer yer yenilendiği anlaşılmaktadır.

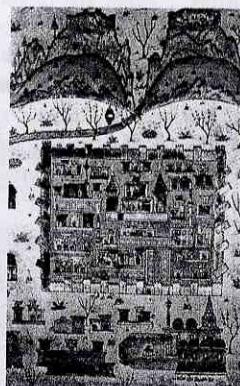
Çimbi Kalesi: Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de ilk fethettileri kale günümüze ulaşamamıştır. Muhtemelen yeri Gelibolu'nun kuzeyinde, Bolayır ile kavak deresi arasındaki Kazan-agzının güneyindedir.⁴⁹ Bu kale, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yapacağı iskânların başlangıcı olması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir.

Anadolu Hisarı: İstanbul Boğazı'nın en dar yerinde, İstanbul'u fethetmek isteyen Yıldırım Bâyezid, Göksu dercesi ağzında, kınyalık üzerinde 797 (1391-1395) yılında bir kale yaptırmıştır. Yıldırım Bâyezid bu kaleyi bir garnizon olarak kullanmış ve İstanbul üzerinde bası sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmed 1452'de Avrupa yakasında Rumeli Hisarı'nı yaptırırken, Anadolu Hisarı'nın deniz tarafına hisarpeçe inşa ettirmiştir.⁵⁰ İstanbul'un fethinden sonra asıl fonksiyonunu yitiren Anadolu Hisarı, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Karadeniz'den gelen akınların durdurulmasında rol oynamıştır. 1825'e kadar sağlam olan kalenin 1830'dan sonra hisarpeçelerinin bazı bölümleri yıkılmıştır. 1926 ve 1965 yılında tamir gören kale günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Anadolu Hisarı düzgün olmayan dikdörtgen planlidir. Düzgün kesme taş malzemeden yapılan kale, Türk mimarlığının önemli bir eseridir.

Rumeli Hisarı: İstanbul Boğazı'nın en dar yerinde, Anadolu Hisarı'nın karşısında Rumeli yakasında yer almaktadır. İstanbul'un fethinden önce Anadolu Hisarı'nın karşısında, İstanbul'un kuşatılması sırasında, boğazın kontrolünü sağlamak amacıyla Fatih Sultan Mehmed tarafından 1452 Martı'nda bizzat Fatih Sultan Mehmed Han'ın da bulunması ile inşaat başlatılmıştır. Dört ay gibi kısa bir süre içerisinde Mimar Müslühidin'in yönetiminde kale tamamlanmıştır. 1460 ve 1464 yıllarındaki depremde hasar görmesi üzerine Fatih Sultan Mehmed tarafından tamir edilmiştir. 1510, 1773 ve 1794 yıllarında da yeniden tamir görmüştür.⁵¹ 1918 yılında da İsviçreli mimar tarafından restorasyona tabi tu-

Çizim 10:
Konya İç
Kalesi
(S. Eycice'den
işlenerek)

Konya Kalesi
Minyatürü
(Gravürlerle
Türkiye'den)

Ankara
Kalesi

tulmuştur. 1955 yılında esaslı bir tamir görmüş olup, 1958 de de müze haline dönüştürülmüştür. Rumeli Hisarı'nın bulunduğu yerde, deniz kıyısından batıya doğru yükselerdeklikleşen kayalıklar iki tepe oluşturur. Tepe-deki iki büyük kule ve sahilde bir kuleyle üçgen gibi görümesine karşın düzgün bir plan göstermemektedir. Batıdaki kara bölümünü savunmasına büyük önem verilmiştir. Beş kapısı bulunan Rumeli Hisarı'nın surları ilk yapıldığı tarihte deniz suları dövmekte iken günümüzde karada kalmıştır.

Yedikule Hisarı: Başkule olarak da isimlendirilen Yedikule, Bizans İmparatoru I. Theodosrus tarafından 390 yılında, imparatorların savaş dönüsünde şehrde girdikleri kapı (Zafer Taki) olarak yapılmış ve 1453'te Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul ile beraber fethedilmiştir. Fetih sırasında belirli kısmı yıkılan Yedikule, 1457-1458 yıllarında tamir edildikten sonra savunma amacıyla kullanılmıştır. Bu tamir esnasında beş kule olan kaleye iki kule daha eklenmesiyle Yedikule ismini almıştır. Düz bir arazi üzerinde inşa edilen Yedikule Hisarı, beşgen bir plana sahip olup, üçgen şeklindeki köşelerde büyük kule ile her kolda birer yarınyuvarlak burçlarla tahliye edilmiştir. Surların kalınlığı 5 m, yüksekliği 14 m'yi bulmaktadır. Fatih Sultan Mehmed zamanındaki tamirde bir mescid ve çeşme eklenmiştir. İç kale halini alan Yedikule Hisarı'na Fatih döneminde devlet hazinesi konmuştur.⁵² III. Selim döneminde haphane hüviyetinden çıkmış, 1895 yılında Müzeler Müdürlüğüne bağlanarak bir müzeye çevrilmiştir.

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kaleleri: Fatih Sultan Mehmed tarafından Çanakkale Boğazı'nı kontrol altında tutabilmek için Anadolu ve Rumeli yakalarında kale yapımına başlanmıştır. Anadolu yarımadasının batıya doğru çıkıştı teşkil eden Biga bölgesi ile Gelibolu yarımadası arasında uzanarak Ege ve Marmara denizini birleştiren en dar yerinde, Rumeli sahilinde Kilitbahir Kalesi; Anadolu yakasında da Sultan Kalesi'ni inşa ettirmiştir. Bu kalenin Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Yakup Paşa tarafından 1463-1464 yıllarında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kale-i Sultaniye (Sultan Kale)ının iki tarafı denize, bir tarafı da karaya bakmaktadır. Kale kareye yakın bir plan göstermektedir. Dış kale ve iç kale bölgelerinden oluşan kalede iki cāmi ve cephanelik bulunmaktadır. Kânûnî Sultan Süleyman tarafından 1551 yılında tamir ettirilmiştir. Sultan II. Selim zamanında eklemeler yapılmıştır. XIX. yüzyılda tahrip olan kalenin deniz tarafından dış suru ile burçları Sultan Abdülaziz

devrinde (1863) yıktırılmıştır. Yıktırılan kısımlara toprak tabyalar eklenmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında kale geniş ölçüde tahrip edilmiş, 1968 yılından sonra ise yeniden tamir görmüştür.

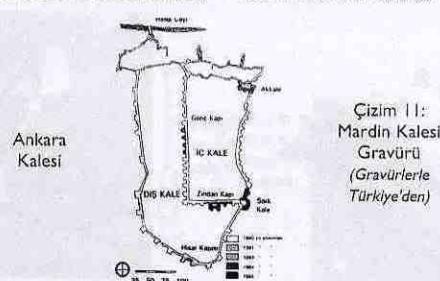
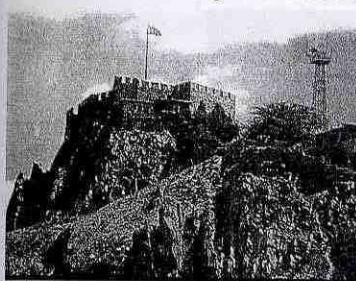
Sultan Kale'ye karşı dağ eteğinde yapılan Kilitbahir Kalesi üçgen biçimli, üçgen yapraklı yonca biçiminde bir duvarla çevrilmiştir. İç kalenin etrafını alçak bir duvar çevirmektedir. Kalenin etrafında suyunu denizden alan geniş bir hendek vardır. Kaleye kuzeyden hendek üzerine inen ahşap bir köprüden girilmekte iken günümüzde bu köprü yok olmuştur.⁵³

Fatih Sultan Mehmed devrinde başlayan kale yapımı, Kânûnî Sultan Süleyman dönemi sonuna kadar sürmüştür. Özellikle de bu iki padişah dönemi kale yapımının zirvede olduğu bir dönemdir. Osmanlı toprağı içinde stratejik öneme sahip pek çok kale tamir edilmiş ya yeniden inşa edilmiş yada yapılmıştır.

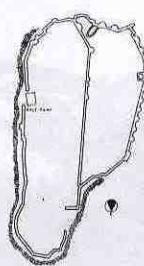
Özi Kalesi (Kırım): Kale Dinyeper ve Dinyesterırnakları arasında kalan bölgenin kontrolünü sağlamakadır. Kırım yarımadasını kontrol altında tutan ve uç nokta konumundaki kale, stratejik açıdan Osmanlı Devleti'nin Kuzey Karadeniz'deki en önemli savunma yapılarının başında gelmektedir. Osmanlı Devleti, Özi Kalesi'ni Karadeniz'in ve Tuna yollarının kilidi olarak gördüğü için bu kaleye her dönemde büyük önem vermiştir. Kale, Gedik Ahmet Paşa tarafından Osmanlı topraklarına 1475 yılında katılmasının ardından Mengi Giray tarafından "Kara Kirman" adıyla 1492'de inşa edilmiştir. Yukarı, orta ve aşağı kale şeklinde üç bölüm halindedir. Yukarı kale dörtgen planlı ve etrafı hendekle çevrilidir. Aşağı kale Hasan Paşa tarafından 1626-1627 yıllarında yapılmıştır.

Küçük Hasan Paşa Kalesi (Kırım): Özi Kalesi'nin güneyinde, Hasan Paşa tarafından 1626'da, Özi nehrinin kenarında yedi ayda tamamlanmıştır. Dikdörtgen planlı kalenin surlarında taş malzeme kullanılmıştır.⁵⁴

Kefe Kalesi (Kırım): Kale, Kırım'ın en önemli liman kenti olan Kefe Limanı'nı korumaktadır. Fatih Sultan Mehmed, Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmeyi amaçlıyordu. 1475 yılında Gedik Ahmed Paşa komutasındaki bir donanma ile Kefe ve Kırım fethedilmiştir. Kefe, Osmanlı Devleti'nin fetih yillardan itibaren Kırım Hanlığı'ni kontrol ettiği bir üssü durumuna gelmiştir. Bu şehir aynı zamanda bir şehzade sancagi durumundadır. Kuş bakışı olarak bir hilâli andiran ve iç ve dış kale bölgelerinden oluşan kale, Karadeniz sahilinde, körfez limanının batısı ve güneyi arasında, deniz kenarından

Çizim 11:
Mardin Kalesi
Gravürü
(Gravürlerle
Türkiye'den)

Çizim 12:
Divriği İc Kalesi
(N. Sakaoglu'dan
İşlenerek)

Yapraklı denilen dağın tepesine kadar topografyaya uygun olarak yapılmıştır.⁵⁵

İsmail Kalesi (Ukrayna): Tuna Nehri üzerindeki kale, III. Selim zamanında 1794-1795 yıllarında yeniden yapılarak bu ismi almıştır. Günümüze kadar ulaşmayan kalenin içinde han, 8 cami ve 4 mezarlık vardır.⁵⁶

San'a Kalesi (Yemen): Yemen'in başkenti Sana'daki kale, şehrin etrafını kuşatmaktadır. Osmanlı Devletinin Yemen'i 1536'da almasının ardından kale yenilenmiştir. Kale şehrin topografyasına göre yapılmış olup düzgün bir plan göstermez. Surlarda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Selçuk Kalesi: Selçuk yerleşim yerinin kuzeybatısında, Ayasoluğ tepesi olarak bilinen yerde, Küçük Menerves delta ovasının güneydoğusundaki bir tepe üzerinde, Ege bölgelerine bağlayan önemli bir kavşaktadır. Ovadan yaklaşık 100 m'lik bir yüksekliği vardır.⁵⁷ 1090'da kale Türklerin eline geçmiş, 1097'de de Bizanslılar tekrar geri almışlardır. Menteşe Beyliği tarafından 1304 yılında tekrar Türk hâkimiyeti altına alınan kale, 1309'da da Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından Aydınoğulları toprağına katılmıştır. Bu dönemde kale tamir edilmiş ve bir cami yaptırılmıştır. Aydınoğulları burayı deniz seferi ve ticareti için önemli bir liman şehri olarak kullanmışlardır. Yıldırım Bâyezîd zamanında (1389-1390) Selçuk Kalesi Osmanlı toprağına katılmış ise de 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar Aydınoğulları'nın eline geçmiştir. II. Murad, 1425 yılında bölgeyi Osmanlı topraklarına katmıştır. Selçuk Kalesi, Beylikler ve Osmanlı döneminde önemli bir üs durumundadır. Fatih ve Kânûnî Sultan Süleyman döneminde kaleye büyük bir önem verildiği anlaşılmaktadır.

Çeşme Kalesi: Urla yarımadasının batı ucunda, bu yarımadanın karşısındaki Sakız Adası'na en yakın olduğu yerdeki kale, II. Bâyezîd tarafından 1508 tarihinde Mehmed bin Ahmed bin Muallim isimli mimara yaptırılmıştır. Çeşme Kalesi, 1770larındaki deniz savaşında ve 1821-1828 yılları arasındaki Yunan isyanında büyük bir işlev görmüş ve bu tarihlerde hasar görmüştür. XIX. yüzyıldan sonra kale, askerî özelliğini yitirmiştir. 17 Mayıs 1919'dan 18 Eylül 1922'ye kadar Yunan işgâline maruz kalmıştır. 1950'den sonra ise tamir edilmiştir. Kalenin en alçak yeri sahil seridine, en yüksek yerinin yüksekliği 38 m. olan meyilli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Böylece bütün burç ve mazgalları, seğirdim yollarıyla batı yönünde limana hâkimdir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plan göstermekte olan Çeşme

Kalesi, Anadolu'da Türklerin yaptığı önemli kalelerdenidir.⁵⁸ İçinde cami, sarnıç ve çeşme bulunmaktadır.

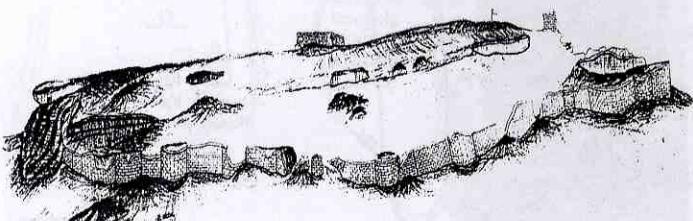
Van Kalesi: Van ovasının ortasında yükselen yalçın kayalığın üzerine kurulan iç kale ile bunun güneyindeki dış kaleden oluşan Van Kalesi, Çaldırın savaşından (1514) sonra ve I. İran seferi esnasında (1534) alınmışsa da sonradan tekrar Safevîler'in eline geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin II. İran seferinde (1548) Van Kalesi Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman tarafından iç kale tamir ettirilmiştir. 1548 tarihindeki tâmidden sonra Osmanlı kalei özelliği kazanmıştır. İran'la ilişkilerde bu kale önemli görevler üstlenmiştir.

Hoşap Kalesi: Van-Hakkari karayolunun kuzeyinde, şehrin içinde bulunan Hoşap Kalesi, Urartular zamanında Van'dan Urmîye Gölü'ne ulaşan güneydoğu ordu yolunu korumak amacıyla kurulmuştur. Osmanlı Devleti'ne tâbi Mahmûdî Beyliği zamanına kadar geçen süre içinde kalenin durumu hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. İç kalenin giriş kapısı üzerindeki kitâbeye göre, 1052 (1613) yılında Mahmud Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır. Tâzîmat Fermanı'na (1839) kadar Mahmûdî Beyliği'nin merkezi durumunda olup, bu tarihten sonra kale terk edilmiştir. Kalenin terk edilmesinin ardından halk tarafından taşınabilen elemanları götürülmüştür.⁵⁹ Yalçın kayalık üzerinde kurulan kale, tepenin topografik konumuna göre inşa edilmiştir. Dereden yaklaşık 150 m. yükseklikte olup, doğu-batı doğrultusunda kurulan Hoşap Kalesi, iç kale ve dış kale bölümlerinden oluşmaktadır. Dış kale, iç kalenin doğu, batı ve kuzey yönlerinde yapılmıştır. Düzgün olmayan dikdörtgen planlı iç kale, 27.60 x 69.00 x 123.00 x 140.00 m ölçülerinde olup, içinde mescid, saray, sarnıç, zindan, seyir köşkü, harem, selâmlık, fırın ve hamam bulunmaktadır.

Silistre Kalesi (Bulgaristan): Tuna nehri üzerinde, nehre dökülen ırımkârlardan biri etrafında Yıldırım Bâyezîd tarafından kurulmuştur. İki kapısı ve 11 kulesi bulunan kalede Yıldırım Bâyezîd adına bir de cami vardır.⁶⁰

Üsküb Kalesi: Sultan II. Murad tarafından 1446 yılında tamir edilerek kullanılan kale, Vardar Nehri'nin kıyısında, şehrin batı tarafında ve Yahudi Mahallesi ile Pazar Mahallesi arasındadır. Üsküb'ün ortasındaki kale, beşgen planlı olup, çok sayıda burcu vardır. Yalçın kayalık ortasında yer almaktır, bölgeyi kontrol etmektedir.⁶¹ Bugün kaleden birkaç sur kalıntısı kalmıştır.

Koca Sinan Paşa Kalesi (Kırımlı): Kosova'nın eski Kakanik kentindeki kaleyi Koca Sinan Paşa 1594 yılında yaptırmıştır. Kakanik vadisinin girişinde ve Lepenats

Çizim 13:
Divriği İç
Kalesi

Rumeli
Hisarı

deresinin sağ tarafındaki kale, taş malzemeden yapılmıştır. Yol güzergâhim kontrol altında tutan yapı, II. Dünya Savaşı'nın ardından motel hâline dönüştürülererek büyük kısmını yıkılmıştır.

Prizren Kalesi (Kırımlı): Kosova'nın Prizren kentindeki kale Roma döneminde yapılmış, Osmanlı zamanında da yenilenmiştir. Prizren'in güneydoğusunda Bistriça vadisinin sol tarafındaki tepede yer almaktadır. Moloz taşla yapılan kale, 1798 ve 1831'de tamir görmüştür. Osmanlı-Avusturya savaşlarında önemli rol üstlenen kale, günümüzde harap durumdadır.⁶²

Dıraç Kalesi (Arnavutluk): Adriyatik Denizi'nin kenarındaki limanın güvenliğini sağlamak için kurulan kaleyi 1501-1502 yılında Osmanlı Devleti yeniden inşa etmiştir.⁶³ Kale, düzgün olmayan dikdörtgen planı, başkulesi, seyirdim yeri ve burçları ile XVI. yüzyılda Mora'daki kaleler ve Fatih döneminde Çanakkale Boğazı'nda kalelerle malzeme, işçilik ve işlev olarak çağdaştır.

Ebubekir Kalesi (Mısır): Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethinin ardından İskenderiye'nin doğusunda, Ebubekir'de 1527-1528 yılında inşa edilmiş olan kale, Ebubekir limanını kontrol altında tutmaktadır. Sekizgen planlı ve etrafı hendekle çevrilidir.⁶⁴

Eski Dimyat Kalesi (Mısır): Mısır'ın fethinden sonra Nil Nehri'nin Akdeniz'e kariştiği noktada, limanı kurmak amacıyla yapılmış olan kale, dikdörtgen planlı, dört köşede birer burç ve etrafında da hendek yer almaktadır.

Zigetvar Kalesi (Macaristan): 1566 yılında Kânûn'ın katıldığı son seferde, Kânûn'ın ölümünden sonra kale fethedilmiştir. Kale, kareye yakın dikdörtgen planlı, dört köşede birer burç ve etrafında da hendek yer almaktadır.

Estergon Kalesi (Macaristan): Tuna Nehri kenarındaki kale Osmanlı döneminde onarılarak kullanılmıştır. Kale'ye yeni eklemlerle Osmanlı kalesi haline gelmiştir.

Kanija Kalesi (Macaristan): Kale Sultan III. Murad zamanında alınmıştır. Gölün ortasında bulunan kalanın dört tarafında da birer tabya yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin batıdaki sınır kalelerinin en önemlididir. İçinde üç cami vardır.⁶⁵

XIX. yy.'nın başlarından itibaren sanayinin gelişmesiyle birlikte topların hem güçleri, hem de atış menzili artmıştır. Çok kuvvetli topların gülleleriyle parçalanan kale ve surların taşları adeta şrapnel tesiri göstererek kaledeki kimseler için daha tehlikeli olmaktadır. Kale mimarisinde en büyük değişiklik, topçuluğun gelişmesi

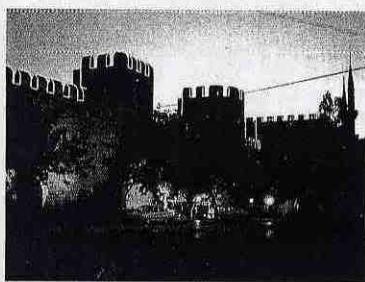
sonucu olmuştur. Böylece Yeni Çağ içinde kale yapımı, yüksek surların yerine alçak surların inşası tarzında bir gelişme göstererek, top atışlarına hedef olmaktan çıkmıştır. Osmanlı devrinde bu yeni kaleleri yapmak üzere II. Mustafa tarafından Fransa'dan Macar asıllı askerî mühendis François Baron de Tott getirilerek, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin tâhkîmâtı, bu yeni sistemlere göre yaptırılmıştır. Bu sebeple XIX. yy.'nın başlarından itibaren top güllelerine taş duvardan daha dayanıklı ve önünde geniş bir hendeği bulunan toprak yığınlarından meydana getirilmiş bir tâhkîmat şekli denilebilir tabyalar yapılmaya başlanmıştır. Tabyalar, düşmanın saldıracığı taraftan 5-10 m. kalınlığında bir toprak yığınıyla takviye edilmişlerdir. Yarı yüksekliğe kadar toprak içine gömülü olarak yapılan bu tabyalar, üstten ve üç taraftan kalın bir toprak örtü ile kaplanması sebebiyle uzaktan hemen hemen hiç görünmezler. Böylece tabyalar hem düşman gözünden saklanmakta, hem de topçu ateşinden korunmaktadır.

Genel olarak bir tabya, cephesi düşmanın geliş yönünün ters tarafında kalan ve kalın bir toprak tabakasıyla örtülümsün yan yana odalarдан oluşmaktadır. Askerin talim ve toplanma yeri olarak kullanılan geniş bir dış avlunun bir kenarında sıralanan bu odalar kışla, revir, cephanelik, depo olarak kullanılmaktadır. Tabayı meydana getiren bu binalar, dışardan bir hendekle çevrilmişlerdir. Tabyalarda arazi durumu göre iç ve dış avludan biri veya ikisi bulunmaktadır.

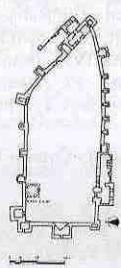
Osmanlı Devleti 93 II Harbi'nden önce, Rusya'ya karşı doğuda Erzurum, Kars, Ardahan, batıda Tuna boyundaki Şumnu, Silistre, Varna, Rusçuk, Vidin ve Plevne'de pek çok tabya yaptırılmıştır. Daha sonra Edirne ve Ege Denizi üzerinden gelebilecek bir tehlkiye karşı da Çanakkale Boğazı'nın iki yakası tabya ile takviye edilmişdir. Uçak ve tank gibi tâhîrî gücü yüksek olan yeni savaş araçlarının icadıyla birlikte bu tabyalar önemini kaybetmemiştir.

Ramazan Tabyası: Ardahan'ın kuzeyinde Kura Nehri'nin batısında tepede, Osmanlı - Rus Savaşı öncesi 1877-1878'de yapılmış olan bu tabya, Batum, Ahiska, Kars ve Erzurum yollarını kontrol altında tutmaktadır. Genel plan olarak "U" şeklinde ve doğu batı ucunda üçer, kuzey yönünde ise altı hücre vardır. Tabyanın çevresinde savunma hendeği ile güneyde ön siper yer almaktadır.⁶⁷

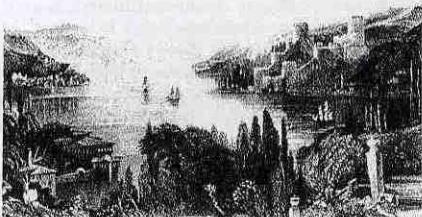
Ahali Tabyası: Ardahan şehrinin içinde Halil Efendi Mahallesinin kenarında, Osmanlı-Rus Savaşı öncesi

Kayseri
Kalesi

Çizim 14:
Kayseri İç
Kalesi
(M. Akok'tan)

Anadolu ve
Rumeli
Hisarı
Gravürlerle
(Gravürlerle
Türkiye'den)

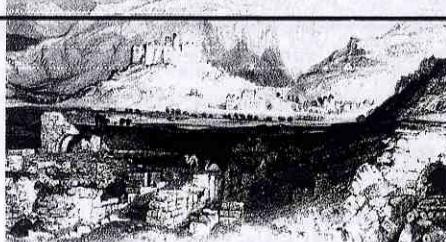
inden 1877-1878'de halk tarafından yapılmış ve iç içe iki dizi halinde ve aralarında hendek vardır.

Erzurum Aziziye Tabyaları: Kars yolunun geçtiği Hamam deresini tutmak için yapılan bu üç tabya, "C" şeklinde bir plan üzerine yerleştirilmiştir.⁶⁸ Sultan Abdülaziz tarafından 1867-1872 tarihinde yapılmıştır. Erzurum'da bu tabyalardan başka 18 tabya daha Osmanlı döneminde inşa edilmiştir.

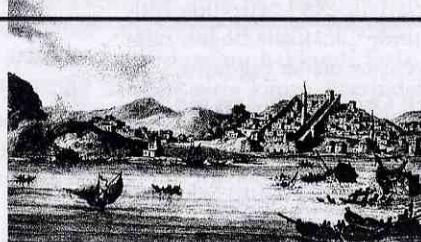
XIX. yy'da ateşli silahların önem kazanması üzerine yeni bir gelişme gösteren kaleler, XX. yüzyılda modern imkânlar ile de önemini yitirmiştir ve yeni kale yapımına gerek kalmamıştır.

İnsanlığın ortak ürünlerinden belki de en önemli yapı tasarımları olarak karşımıza çıkan kaleler, XX. yüzyıla

kadar önemini hep kurumuştur. Kentleri, yol güzergâhlarını, limanları ve sınırları koruyan kaleler, Türkler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Yaptığımız araştırma sonda sadece Anadolu'da 1000'e yakın kale olduğunu tespit ettim. Bu kalelerin büyük çoğunluğu Türkler tarafından kullanılmıştır. Hunlar'dan Osmanlı Devleti sonuna kadarki uzun bir tarih ve geniş bir coğrafya içinde Türkler, kale mimarisinde önemli bir merhale kat etmişlerdir. Bu nedenledir ki Türkler, askeri açıdan büyük başarılar elde etmişler ve üç kıtayı yönetmişlerdir. Tespitini yaptığımız bu kalelerle ilgili çalışmamız maddî destek bulunduğu takdirde kısa süre içinde bilim dünyasına aktarılacaktır. Günümüzde pek çok yıkık ya da metruk haldeki bu ata yâdigârı kaleler bizlerin yakın ilgilerini beklemektedir.

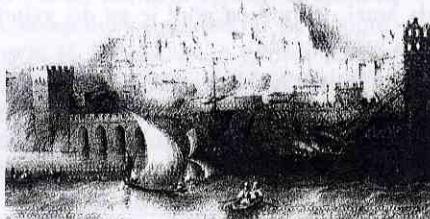

Selçuk Kalesi
Gravürü
(Gravürlere
Türkiye'den)

Çeşme Kalesi
Gravürü
(Gravürlere
Türkiye'den)

Alanya Kalesi
Gravürü
(Gravürlere
Türkiye'den)

Van
Kalesi

DİPNOTLAR

- 1 Ahmet Bican Ercilasun vd, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I, Ankara, 1991, s. 428.
- 2 Balık: Kale, şehir İslâmîk'tan önce Türklerce kullanılmış, Çağatayca'da ise "balık" olarak isimlendirilmiştir. Bkz.; *Divanü Lügati't-Türk Dizini*, (Çev: Besim Atalay), Ankara, 1996, 5.
- 3 Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara, 1994, s. 1.
- 4 Kalelerle ilgili ayınlı bilgi için bkz.; O. Piper, *Burgenkunde*, Münich, 1912, s. 10-12; S. Tay, *The History of Fortification*, London, 1954, s. 20-30; A. Gabriel, *La Cité de Rhômes*, Paris, 1921-1922, s. 50; a.mlf., *İstanbul Türk Kaleleri* (Çev: A. Ilgaz), İstanbul, 1941, s. 177; I. Utkular, *Çanakkale Boğazında Fatih Kaleleri*, İstanbul, 1953; M. Wiener, *Bürgen Der Kreuzritter*, Berlin, 1966, 83; M. Murata cz-Zebdi, *Tacü'l Arûs*, V. Misir, 1306, s. 479-480; O. Zirojciev, "Palanka", *Srpska Baileenica*, no: 3, 1970, s. 173-180; F.C.F. Winter, *Greek Fortification*, London, 1971, s. 47-78; C. E. Arseven, "Kale", *Sanat Ansiklopedisi*, II, 1993, 908; N. Sevgan, *Anadolu Kaleleri*, I, Ankara, 1959, 5; M. Streeck, "Kale", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, 1993, 124; V. Barthold, "Farsça'da Ark-Erk (Kale'e, Citadel)", *Belleten*, XIII/50, 1949, 327; S. Eyice, "Kale", *Türk Ansiklopedisi*, XXI, Ankara, 1974, 137; N. Djelloul, "Les Fortifications de Bizerte l'Époque Ottomane", *Arab Historial Review For Ottoman Studies*, 7-8, Zağvan, 1993, 163-204; a.mlf., *Les fortification Côtières Ottomane de la Régence de Tunis (XVI e-XIX 2 Siècles)*, Zağvan, 1995, 10-30; M. Z. Pakalın, "Kale", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1993, 143-144; A. Ödekan, "Kale", *Ezaci-*
- 5 M. Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1971, s. 73.
- 6 Cezar, a.g.e., 74; K. Rheidt, "Kent mi Köy mü? Orta ve Geç Bizans Anadolu'sunda Konut ve Yerleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul, 1997, 221.

- 7 K. Bayramov, a.g.e., 116; Yaşar Çoruhlu, "Sultan Sancar Türbesi'nin İçinde Bulunduğu Tarihi Doku", Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 4-7 Kasım 1997, Ankara, 1999, s. 194-204.
- 8 Herrmann, a.g.e., s. 16.
- 9 Herrmann, a.g.e., s. 14-15
- 10 Herrmann, a.g.e., s. 19.
- 11 Bayramov, a.g.e., s. 117; Mamedov vd., a.g.e., s. 60
- 12 G. Ramazanoğlu, Orta Asya'da Türk Mimarisi, Ankara, 1998, 237.
- 13 N. Kasıkeci - H. Yılmaz, Orta Asya - Anadolu Göç Coğrafyası, İz Birakanlar, Ankara, 1999, s. 164.
- 14 Tuncer Baykara, Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar), Ankara, s. 61, a.mlf., "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", Osmanlı, 5, 1999, s. 528-529.
- 15 Kemal Özerin, Anadolu Selçuklularından Alâeddin Keykubad I. Dönemi Kitâbeleri, (İ. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Basılmış Mezuniyet Tezi), İstanbul, 1955, s. 6-18.
- 16 H. Gündoğdu, Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan, Ankara, 2000, s. 39-42; P. Tuğlaci, Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1985, s. 31; E. Çelebi, Seyahatname (Çev. M. Çelik), C. II, s. 321; Sevgen, a.g.e., s. 3-4
- 17 Gündoğdu, a.g.e., s. 48
- 18 Sevgen, a.g.e., 192; a.mlf., "Kars Kalesi", Pirelli, 10 va.; Tuğlaci, a.g.e., s. 202.
- 19 İ. H. Konyalı, Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960, s.463; H. Gündoğdu, "Pasinler ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar" Tarihte ve Güncümde Hasankale (Pasinler), İzmir, s. 231-276; H. Karpuz, "Erzurum ve Çevresindeki Bazı Selçuklu Kaleleri", II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (1-2 Haziran 1992), Konya, 1993, s. 162.
- 20 H. Gündoğdu, Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara, 1989, 137; Sevgen, a.g.e., s. 104.
- 21 Sevgen, a.g.e., 113; Beygu, a.g.e., 26; H. Karpuz, "Erzurum ve Çevresindeki Bazi Selçuklu Kaleleri", I-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya, 1993, 158; D. Kink, "Erzurum", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1997, 549-550.
- 22 Gündoğdu, a.g.e., 1989, 210 va.; F. Kırzıoğlu, Milli Tarih ve Edebiyatımızda 27. Asırlık Türkük Bölgesi İspİR, Erzurum, 1970, 7 vd.; E. Çelebi, a.g.e., 649; Karpuz, a.g.e., 1993, 161.
- 23 S. Karakoyunlu, Bayburt Tarihi, Ankara, 1990, 99 vd.
- 24 B. Darkot, "Diyarbakır", İslâm Ansiklopedisi, III, 602; S. Savci, "Diyarbakır İc Kalesi", Karacadağ, V, 52, Diyarbakır, 1942, 461; N. Sevgen, "Diyarbakır Kalesi", TTOKB, 74, 1948; B. Gunkut, Diyarbekir Tarihi, 1937, 30 vd.; M. Sözen, Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul, 1971, 15; S. Çetintaş, "Diyarbakır Kalesi", Kara Amid, II, 1972, 87; Gabriel, "Mardin ve Diyarbakır Vilayetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeolojya Seyahati Hakkında Rapor", Türk Tarih Etüdgrafya Dergisi, I, 1933, 134 vd.; M. V. Berchem - J. Strzgowski, Amida, Paris, 1910, 7-28; Sözen, a.g.e., 20; Sevgen, a.g.e., 93; 2325; İ. Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara, 1955, 20; S. Beysoaloğlu, Diyarbakır Tarihi, I-II, Ankara, 1996, 132-441.
- 25 Yurt Ansiklopedisi, "Gaziantep", IV, İstanbul, 1982, s. 2969-3073.
- 26 M. Sözen, Anadolu'da Akköyün Mimarisi, İstanbul, 1981, s. 191.
- 27 F. Dirimtekin "Commagene Kummachı-Tegaramme" TTOKB, 27, 306, İstanbul, 1970, 4 va.; "Adiyaman", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1997, 20-21.
- 28 H. Yurttaş, Hasankeyf Yapılarının Sanat Taribimizdeki Yeri, I, (A. Ü. Sosyal Bil. Ens. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmış Doktora Tezi), Erzurum, 235 vd.; Gabriel, a.g.e. (1940), 59-60, 305; a.mlf., "Hasankeyf ve Tarihi Köprü", (Trc.: N. Akurt), Karayolları Belleteni, 172, Ankara, 1964, 23 vd.; C. Cahan, "Contribution à L'Histoire du Diyar Bakr au Qatorzième Siècle", Journal Asiatique, 245, Paris, 1955, 67 vd.
- 29 Ara Altun, Mardin'de Türk Devri Mimarisi, İstanbul, 1971, 16-29; A. Gabriel, Voyages Archéologiques Dans La Turquie Orientale, I, Paris, 1940, 12.
- 30 Hamza Gündoğdu, Dulkadirli Beyliği Mimarisi, Ankara, 1986, s. 75; Sevgen, a.g.e., s. 257.
- 31 M. Akok, "Konya Şehri İçindeki Alâeddin Tepesinde Türk Tarih Kuruşu Adına Yapılan Arkeolojik Kazıların Mimarî Buluntuları", Belleten, XXXIX, 154, Ankara, 1975, 217 vd.
- 32 M. Önder, Mevlânâ Şehri Konya, Ankara, 1971, 53 vd.; T. Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara, 1985, 32; F. N. Uzuktur, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III, Ankara, 1952, 29.
- 33 Tuğlaci, a.g.e., 192-193; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1996, 158-159.
- 34 I. N. Sevgen, a.g.e., 35 vd.; T. Hacıhamidoğlu, "Alanya Selçuklu Kalesi", Antalya I. Selçuklu Eserleri Semineri (22-23 Mayıs, 1984), 1986, 32; S. Lloyd - D. S. Rice, Alanya (Alaiyya), (N. Sinemoğlu), Ankara, 1989, 2 va.; E. Merçil, "Alaiyye Beyliği", DIA, II, İstanbul, 1989, 332 vd.
- 35 İ. Hakkı Uzuncarsılı, Kütahya Şehri, İstanbul, 1932, s. 12-13; Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi" Bir Deneme Atatürkün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya, İstanbul, 1981-1982, s. 188-198; Clive Foss, "Kütahya'lı Yüzey Araştırması, 1982", I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İstanbul, 23-26 Mayıs-1983, s. 151-156; M. Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri", VIII. Türk Tarih Kongresi - II, Ankara, 1981, s. 1480-1491.
- 36 Mahmut Akok, "Kastamonu Şehri Tarihi İc Kalesi", Belleten, C.IX, S.35, Ankara, 1945, s. 401-404; Sevgen, a.g.e., s. 201.
- 37 H. Akşulu, "Anadolu Kültürü", Ata Sofra, I, Nişantaşı, 1993, 12; A. Erçmen, İlk Çağda Ankara, TTK, 93.
- 38 Evliyâ Çelebi, a.g.e., II, 713.
- 39 M.V. Berchem-H. Edhem, *Materiaux Pour Un Carpus Inscriptiōnion Arabicorum*, I, Tibki Basım, Kahire, 1910, 86; N. Sakaoğlu, Türk Anadolu'da Mengütük Oğulları, İstanbul, 1971, 113 vd.; E. Çelebi, III, 167.
- 40 Ö. Bakırer, "Başlangıçtan Fatih Dönemine Kadar Çorum", Çorum Tarihi, Çorum, (ts), 64; İ. H. Uzuncarsılı, Osmanlı Tarihi, I, 277; İ. Şahin, "Çorum", DIA, VIII, İstanbul, 1993, 373 vd. 63.
- 41 V. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası (Çev. M. Pektaş), İstanbul, 1960, 27; Sevgen, a.g.e., s. 290; Turan, a.g.e., s. 131, 302.
- 42 A. Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, (Çev. A. A. Tütken), Ankara, 1954, 35; a.mlf., *Monuments Turcs D'Anatolie*, Kayseri, Niğde, İstanbul, 1, 1930, 23 va.; M. Akok, "Kayseri Şehri Tarihi İc Kalesi", Türk Arkeoloji Dergisi, XXVIII-2, Ankara, 1976, 10 vd.; Sevgen, a.g.e., 210.
- 43 Y. Önge, "Karaman Kalesi", Öناسıya, IV, 46, 1969, 8 va.; G. Totay-salgır, Karaman (Lârende), Konya, 1944, 27, vd.; Çelebi, a.g.e., IX, 33.
- 44 BOA., D. BSM. BNE, NO:15914, s. 45-47.
- 45 BOA., D. BSM. BNE, NO:15914, s. 47-72.
- 46 BOA., D. BSM. BNE, NO:15914, s. 73-75.
- 47 BOA., D. BSM. BNE, NO:15914, s. 89-91.
- 48 BOA., D. BSM. BNE, NO:16074, s. 1-17.
- 49 M. M. Aktepe, "Osmanlı'ların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kalası", Tarih Dergisi, I, İstanbul, 1949-1950, 283-307.
- 50 Ayverdi, Osmanlı Mîmârisinin İlk Devri, I, İstanbul, 1966, I, 501 vd.; Gabriel, a.g.e., 45 vd.; Goodwin, a.g.e., 102; Sevgen, a.g.e., 47 vd.; S. Eyice, "Anadolu Hisarı", DIA, III, 1991, 147 va.; E. Çelebi, a.g.e., I, 354; İ. Hakkı Konyalı, Abîdeleri ve Kitâbeleriyle Üskûdar Tarihi, I, İstanbul 1997, 20 vd.; W. Müller - Viener, Bildelexikon Zur Topographie Istanbul's, 1977, 332-333.
- 51 A. Gabriel, a.g.e., 49 vd.; a.mlf., Rumeli Hisarı, (Çev. F. Karataş), İstanbul, 1959, 101 vd.; Sevgen, a.g.e., 271 vd.; Ayverdi, a.g.e., 626; H. Dağtekin, "Rumeli Hisarı, Hisar Bahçesinde Yapıldığım Kazı", Türk Tarih Kongresi, V, Ankara, 1967, 329 vd.; O. Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1991, 537; M. Önder, Türkiye Saheşerleri, 73; S. Eyice, "Rumeli Hisarı", I.A., IX, 773 vd.; Müller - Viener, a.g.e., 335-336.
- 52 H. Ethem, Yedikule Hisarı, İstanbul, 1932, 8 vd.; H. V. Yenisoğançı - N. Bayraktar, Yedikule Hisarı, İstanbul, 7; A. Gabriel, a.g.e., 154; Ayverdi, a.g.e., IV, 666; S. Eyice, İstanbul, 1955, 95; Arseven (M. Kara), a.g.e., 110; S. Eyice, "Yedikule Hisarı ve Avlusundaki Fatihi Mescidi", İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, X, 1962, 80 vd.
- 53 Utkular, a.g.e., 27; Eyice, a.g.m., 146; M. M. Cerasi, Osmanlı Kenti, İstanbul, 1999, 186; Sevgen, a.g.e., 91-96; Pîrî Reis, Kitâb-ı Bahriye, I, Ankara, 1988, 205.
- 54 C. Orhonlu, Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607), İstanbul, 1970, s. 78-79; Bozkurt Ersoy - S. Belhaeva, "Özi Kkalesi (Ukrayna - Ochakov) Arkeoloji Çalışmaları, Uluslar Arası Dördüncü

- cü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 4-7 Kasım 1997, Ankara, 1999, 264-268; O. Aslanapa, Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri, İst., 1979.
- 55 Y. Öztürk, Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe 1475-1600, Ankara, 2000, s. 3, 193-196; E. Çelebi, a.g.e., VII, s. 391.
- 56 İl. Kuyulu Ersoy, "Ukrayna'daki Türk Dönemi Eserleri", IV Ortacağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 24-27 Nisan 2000, Van, 2000, 195-203.
- 57 Z. Arıkan, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasoluk" TTK, Belleten, LIV, 209, Ankara, 1990, 121, vd; Sevgen, a.g.e., 69; G. Wiplinger - G. Wlach, Ephesus, Vienna, 1996, 172; E. Çelebi, VIII, 551; B. Daridot, "Ayasoluk", İslâm Ansiklopedisi, II, 56, va.
- 58 M. Aktepe, "Çeşme", DIA, VIII, İstanbul, 1993, 287; Tuncer Baykara, "Çeşme Kalesi", Belleten, LIV, 210, Ankara, 1990, 624; Konyalı, a.g.e., 165 vd.; A. Yüksel, Osmanlı Mimarisi Bayezid, Yavuz Sultan Selim Devri, İstanbul, 1983, 89; E. Çelebi, a.g.e., VIII, 539.
- 59 M. Top, Hoşap'taki Mahmûdî Beylerine Ait Mimarî Eserler, Ankara, 1998, 11 va; A. S. Ülgen, "Hoşap (Mahmudiye) Kal'ası", İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, Ankara, 1953, 83 vd; Sevgen, a.g.e., 137 vd.; a.mlf., "Hoşap Kalesi", Coğrafya Dünyası, I, 1950, 80 vd.
- 60 E. H. Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, IV, İstanbul, 1982.
- 61 M. İnbaşı, Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569), (Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1995, 37-40.
- 62 Raif Virmiç, Kosava'da Osmanlı Mimarî Eserleri, I, Ankara, 1999, 358.
- 63 Kiel, M. Kiel, Ottoman Architecture in Albania 1385-1912, İstanbul, 1990, 96-99; Piri Reis, Kitab'ı Bahriye, Denizcililik Kitabı (Haz. Y.Senemoglu), İstanbul, 1973, II, 333.
- 64 A. Bayhan, Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi, (Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Van, 1997, 406.
- 65 Bayhan, a.g.e., 384.
- 66 E. H. Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, Romanya-Macaristan, İstanbul 1977, 33; F. Yenişehirlioğlu, Türkiye Dışında Osmanlı Mimarî Yapıları, Ankara, 1989, 45.
- 67 Gündoğdu, a.g.e., 2000, s. 216-222
- 68 N. Çam, Erzurum Tabyaları, Ankara, 1993, 29-38, a.mlf, a.g.e., 1999, s. 344.

ANADOLU'DA FARŞÇA ŞİİR SÖYLEYEN TÜRK

ŞAİRLERİ (XI-XVI. YÜZYILLAR) / Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kartal	680
KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLU TÜRKMENLERİNİN EDEBİ FAALİYETLERİ / Doç. Dr. Muhsin Macit	694

KIRKİKİNCİ BÖLÜM

Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Kültür ve Sanat

ANADOLU SELÇUKLULARI VE BEYLİKLER DEVRI KÜLTÜR SANATI / Prof. Dr. Oktay Aslanapa	703
--	-----

A. Kültür ve Sanat Hayatı

SELÇUKLU DÖNEMİ KÜLTÜR ORTAMINDAN BİR KESİT. XII. YÜZYIL / Prof. Dr. Ayhan Durukan	722
TÜRKLERİN AKDENİZ KÜLTÜREL BÖLGESİNE ENTEGRASYONU / Prof. Dr. Xénia Celnarova	741
ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ SANAT ORTAMI / Yrd. Doç. Dr. Kenan Bilici	746
SELÇUK KERVANSARAYLARI / Prof. Dr. Osman Turan	753
TASVİRLERE GÖRE ANADOLU SELÇUKLULARINDA GIYM VE KUŞAM / Prof. Dr. Özden Süslü	764
GELENEKSEL TÜRK TAKILARI / Prof. Tevhide Özbağı	783
BÜYÜK BİR KÜLTÜR VE SANAT MERKEZİ AHLAT / Prof. Dr. Haluk Karamağralı	798

B. Türkiye Selçukluları Sanatı

ANADOLU SELÇUKLU SANATTI / Prof. Dr. Gönül Öney	805
TÜRKİYE SELÇUKLULARI MİMARLIĞI / Prof. Dr. Ara Altın	818
ANADOLU SELÇUKLU MİMARİSİNDE SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM / Prof. Dr. Ömür Bakır	826
TÜRK MİMARİSİNDE KÜLLİYE / Prof. Dr. Gönül Cantay	834
SELÇUKLU KERVANSARAYLARI / Yrd. Doç. Dr. İsmail Aytaç	852
XIII. YÜZYIL ANADOLU SELÇUKLU CAMİ MİMARİSİNDE GELİŞİM VE BEYLİKLER DÖNEMİNE ETKİLERİ / Yrd. Doç. Dr. Rabia Özakin	863
ANADOLU TÜRK MİMARİSİNDE ÇEŞMELER / Doç. Dr. Mustafa Denktaş	870
TÜRK SANATINDA KALE MİMARİSİ / Yrd. Doç. Dr. Ali Boran	876
ORTAÇAĞ ANADOLU TÜRK MİMARİSİNDE SÜSLEME / Dr. Yıldırıay Özbeğ	891
ORTAÇAĞ ANADOLU TÜRK AHŞAP SANATINDA KÜNDEKÂRÎ TEKNİĞİ / Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer	909
ANADOLU SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİ SÍKKELERİNDE GÖRÜLEN GEÇME MOTİFLER / Gündegül Parlar	917
ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ HALİ VE DÜZ DOKUMA YAYGILARI / Prof. Dr. Bekir Deniz	922
ANADOLU SELÇUKLU CİLD SANATI / Yrd. Doç. Dr. Ahmet Saim Arıtan	932